

Acta Geographica Croatica	Volumen 43/44 (2016./2017.)	59-84	Zagreb, 2018.
---------------------------	-----------------------------	-------	---------------

UDK 338.485(497.6)
911.3:314.87](497.6)
502.4:338.4](497.6)

Prethodno priopćenje
Preliminary communication

STRUKTURNA OBILJEŽJA SEKUNDARNOG STANOVANJA U PARKU PRIRODE BLIDINJE

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF SECONDARY HOUSING IN BLIDINJE NATURE PARK

IZABELA ČAVAR

Izvod

Područje Parka prirode Blidinje obiluje prirodnim i kulturno-povijesnim dobrima koja svjedoče o dugogodišnjoj tradiciji stočarskog načina života. Stočari iz područja niske Hercegovine osnivali su sezonske i stalne stočarske stanove i izvodili stoku na planinske rudine. Prestankom stočarskog načina života dolazi do izrazite depopulacije na ovom prostoru. Osim tradicionalnog stočarstva na području PP Blidinje 1980-ih počinje se razvijati zimski turizam u planinskom dijelu i ljetni turizam u prirodno atraktivnim krajolicima. Intenzivnijim razvojem turizma i izgradnjom Sportsko-rekreacijskog centra "Risovac" 2000-ih godina dolazi do nelegalne i nekontrolirane izgradnje kuća za odmor. Sekundarno stanovanje zabilježeno je u četiri skupine naselja: Risovac, Masna Luka, Dugo polje i u blizini jezera Blidinje. Do podataka o vlasničkoj strukturi došlo se analizom sekundarnih izvora, a analiza pokazuje kako većina vlasnika ima prebivalište u Zapadnohercegovačkoj i Hercegovačko-neretvanskoj županiji (BiH) i Južnom jadranskom primorju (susjedne Hrvatske). Veliki problem predstavlja sekundarno stanovanje u područjima koja su pod strogom zaštitom. Kulturno-povijesna i etnografska baština nije adekvatno valorizirana i zaštićena. Održivi razvoj turizma s zaštitom atrakcijske osnove i kontrolirana izgradnja u skladu s prostornim i regulacijskim planovima mogli bi spriječiti populacijsko praznjenje.

Ključne riječi: Park prirode Blidinje, turizam, sekundarno stanovanje, depopulacija.

UVOD

Razvoj turizma i s tim povezana pojava sekundarnog stanovanja u Bosni i Hercegovini može se analizirati i istraživati od objave službenih popisa 1971. i 1981. godine kada je prvi put službeno objavljen broj stanova za odmor i rekreaciju u Bosni i Hercegovini. Na osnovi službenog popisa stanova za odmor i rekreaciju 1971. godini na području tadašnje SR Bosne i Hercegovine bilo je registrirano 1 399 stanova za odmor i rekreaciju, odnosno 3,25 % od ukupno 42 997 stanova za odmor i rekreaciju u bivšoj Jugoslaviji. Sekundarno stanovanje u SR BiH 1970-ih godina nije bilo većih razmjera, najveći broj stanova za odmor zabilježen je u primorskom djelu bivše Jugoslavije, gdje je došlo do najvećih utjecaja i transformacija u prostoru (Pepeonik, 1977;

Abstract

Blidinje Nature Park is the site of abundant natural, cultural and historical resources that bear witness to the long-standing tradition of livestock raising. Livestock holders from the lower areas in Herzegovina created seasonal and permanent shephhuts and took their livestock up to the mountain pastures. With the end of this way of life, this area suffered from pronounced depopulation. In addition to traditional animal husbandry, winter tourism began to develop in the mountain areas, while summer tourism began in the naturally attractive landscapes in the Blidinje Nature Park area in the 1980s. In the 2000s, tourism was already developing rapidly and with the construction of the Risovac sports centre, uncontrolled construction of illegal second homes also began. Secondary housing, i.e. second homes, are found in four settlements areas: Risovac, Masna Luka, Dugo Polje and near Blidinje Lake. In terms of the ownership structure of these second homes, most are owned by persons having residence in the Western Herzegovina and Herzegovina-Neretva Counties of BiH, and the southern Adriatic regions of Croatia. These secondary housing structures present a significant issue in this strictly protected natural area. The cultural, historical and ethnographic heritage in the area has not yet been sufficiently valorised or protected. Sustainable development of tourism, with adequate protection and controlled construction in accordance with spatial regulations could prevent depopulation in these areas.

Key words: Blidinje Nature Park, tourism, secondary housing, depopulation

INTRODUCTION

The development of tourism, and the secondary housing that appears with it in Bosnia and Herzegovina, can be analysed and researched since the official censuses conducted in 1971 and 1981, i.e. the first official records of the number of housing units for rest and recreation (hereinafter: second homes) in Bosnia and Herzegovina. The 1971 census registered a total of 1399 second home units in the territory of the then Social Republic of Bosnia and Herzegovina (SRBiH), which was 3.25% of the total (42,997) second home units in the former Yugoslavia. Secondary housing was not widespread in SRBiH in the 1970s, and the majority of second homes was recorded in the coastal parts of the former Yugoslavia, which was at that time ex-

Alfier 1987; Opačić i Koderman, 2016). Na osnovi popisa 1981. godine na području SR Bosne i Hercegovine bilo je registrirano 19 892 stanova za odmor, odnosno 9,20 % od ukupno 216 204 stanova za odmor na prostoru bivše Jugoslavije. U razdoblju između 1971. i 1981. godine dolazi do intenzivne izgradnje stanova za odmor i rekreaciju u svim područjima bivše Jugoslavije pa tako i u Bosni i Hercegovini (Opačić i Koderman, 2016). Na području Bosne i Hercegovine najizrazitija pojava sekundarnog stanovanja zabilježena je na planinskom području u blizini Sarajeva. Pojava intenzivnije izgradnje stanova za odmor i rekreaciju od 1971. do 1981. godine zabilježena je također u blizini ostalih većih gradova Banja Luka, Zenice i Tuzle. Neznatnija izgradnja stanova za odmor zabilježena je na prostoru sjeverozapadno od Mostara (Klarić, 1989). Podatci o broju stanova za odmor na prostoru Bosne i Hercegovine od 1991. godine pa nadalje nisu dostupni, a noviji objavljeni podatci o broju kuća/stanova za odmor i rekreaciju nisu pouzdani.

Pouzdati podatci o razvoju turizma i sekundarnog stanovanja u planinskim prostorima BiH ne postoje, a glavni cilj razvoja turizma u zaštićenim područjima i osjetljivim područjima bi trebao biti planirani razvoj turizma u skladu s konceptom održivog razvoja. Razvoj održivog turizma moguć je ukoliko raspolažemo s konkretnim i detaljnijim podacima npr. o utjecaju i intenzitetu sekundarnog stanovanja u zaštićenim područjima. Potrebno je ograničiti i kontrolirati utjecaje turizma i sekundarnog stanovanja, te zaštititi prirodne i društvene atraktivne faktore na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini. U planovima razvoja održivog turizma primijenjena geografija trebala bi imati značajnu ulogu. Potrebno je pronaći odgovarajuće pristupe izučavanja sekundarnog stanovanja s geografskog aspekta: transformacije naselja pod utjecajem sekundarnog stanovanja, lokacije kuća/stanova za odmor u prostoru, podrijetlo vlasnika kuća/stanova za odmor, udaljenost prebivališta od kuća/stanova za odmor itd.

PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Istraživanjem fenomena sekundarnog stanovanja strani autori bave se još od 1930-ih godina (Dijst i dr., 2005.), autori iz Hrvatske istražuju ovaj fenomen od 1970-ih godina (Pepeonik, 1977; Alfier, 1994), dok u Bosni i Hercegovini nije bilo detaljnijeg istraživanja sekundarnog stanovanja. Strani autori i autori iz Hrvatske su razvoj turizma i pojavu sekundarnog stanovanja proučavali s ekonomskog, geografskog, sociološkog, sociokulturnog, prostorno-plannerskog i ekološkog aspekta.

Müller (2002) sa sociološkog, ekonomskog i geografskog aspekta istražuje povezanost turizma i migracija na primjeru njemačkih vlasnika kuća/stanova za odmor i re-

periencing the greatest transformation (Pepeonik, 1977; Alfier 1987; Opačić & Koderman, 2016). In the 1981 census, a total of 19,892 second homes were recorded in SR-BiH, or 9.20% of the total (216,204) second homes in the former Yugoslavia. The period between 1971 and 1981 was marked by intensive construction of second homes throughout Yugoslavia, including Bosnia and Herzegovina (Opačić & Koderman, 2016). Within Bosnia and Herzegovina, the most pronounced development of secondary housing was recorded in the mountain areas surrounding the city of Sarajevo. The emergence of intensive second home construction in the period from 1971 to 1981 was also found in the vicinity of other larger cities, such as Banja Luka, Zenica and Tuzla. The least construction intensity was recorded in the area northwest of Mostar (Klarić, 1989). There are no data on the number of second homes in Bosnia and Herzegovina since 1991, and the newly published data on the number of second home units are not reliable.

There are no reliable data on the development of tourism and secondary housing in the mountain areas of BiH, and the main goal of tourism development in protected areas and sensitive areas should be the planned development of tourism, in line with the concept of sustainable development. The development of sustainable tourism is possible only with specific and detailed data, such as those on the impacts and intensity of secondary housing in protected areas. It is necessary to limit and control the impacts of tourism and secondary housing, and to protect the natural and socially attractive factors at the local, regional and national levels. Applied geography should take a prominent role in development plans for sustainable tourism. It is necessary to find the appropriate approaches to study secondary housing from the geographic perspective: the transformation of settlements under the influences of secondary housing, the location of second homes in space, the origin of owners of second homes, the distance between the permanent residents from the second home, etc.

REVIEW OF THE CURRENT LITERATURE

Studies on secondary housing have been conducted since the 1930s (Dijst et al., 2005), while authors from Croatia have been researching this topic since the 1970s (Pepeonik, 1977; Alfier, 1994). In Bosnia and Herzegovina, there have been no detailed studies on secondary housing to date. Foreign and Croatian authors have examined the development of tourism and appearance of secondary housing from the economic, geographic, sociological, sociocultural, spatial planning and ecological aspects.

Müller (2002) examined the sociological, economic and geographic aspects of the associations between tourism and migration using the example of German owners

kreaciju u Švedskoj, te navodi kako vlasnici različito poimaju sekundarno stanovanje. S obzirom na sve veću mogućnost kretanja, te učestalosti korištenja kuća za odmor, zaključuje kako se neki vlasnici žele trajno preseliti u kuću za odmor (Müller, 2002). Dijst i suradnici s geografskog, sociološkog i ekonomskog aspekta istražuju i uspoređuju pozitivne i negativne utjecaje izgradnje kuća/stanova za odmor u atraktivnim destinacijama Nizozemske i Njemačke. Smatraju kako veliki broj vlasnika iz urbanih sredina kupuju kuće/stanove za odmor u atraktivnim ruralnim sredinama, posebno ako postoji i emotivna povezanost. Smatraju kako je bitna prometna dostupnost i udaljenost atraktivne destinacije prilikom odabira lokacije za kupovinu kuće/stana za odmor (Dijst i dr., 2005).

U Švedskoj dominiraju prethodno preuređene ruralne ili novo izgrađene suvremene kuće za odmor, na lokacijama u prirodno atraktivnim područjima i planinskim odmaralištima, te u blizini većih naselja. Većina vlasnika ima prebivalište u blizini kuće za odmor, koja je prosječno udaljena 87 km. Stanovnici gradova, obrazovaniji s boljim primanjima posjeduju kuću za odmor ili je iznajmljuju, te često posjećuju prirodna područja radi rekreacije na otvorenom, posebno u pogledu zimskih aktivnosti na otvorenom (Müller, 2013).

U švedskim planinskim područjima osnivaju se prirodni rezervati i nacionalni parkovi u svrhu zaštite prirodno atraktivnih krajolika, koja su posebno turistički atraktivna za aktivnosti na otvorenom. Smještaj skijaškog lifta u nekom mjestu utječe na veću zastupljenost kuća za odmor. Suprotno tome broj kuća za odmor i rekreaciju u blizini zaštićenih područja manji je nego drugdje. Kuće za odmor ne nalaze se u neposrednoj blizini zaštićenih područja, jer je izgradnja kuća za odmor kontrolirana (Ludmark i Marjavaara, 2005).

U Norveškoj osim tradicionalnih „hytta“, značajna su bila ljetna poljoprivredna gospodarstva koja su predstavljala dodatne objekte u planinskim područjima, a ta područja služila su kao sezonska mjesta za stočarenje. S modernizacijom, gospodarskim restrukturiranjem, razvojem turizma i izgradnjom prometnica pored tih gospodarstva grade se kuće za odmor, a vlasnici obično iz grada žele aktivnosti na otvorenom. Vlasnici kuća za odmor emotivno su vezani za planinsko područje, a stalno prebivalište im je u gradu. Od 1990-ih godina počinje intenzivnija izgradnja značajnijih odmarališta i alpskih skijališta. S održavanjem Zimskih olimpijskih igara 1994. godine započinje značajniji razvoj u pogledu izgradnje osnovne infrastrukture, te tada započinje značajniji razvoj suvremeno opremljenih kuća za odmor u norveškom planinskom području (Flogenfeldt, 2004).

U Finskoj kuće za odmor nalaze se u prirodno atraktivnim ruralnim krajolicima, u blizini urbanih središta. Dostupne su svim slojevima u obliku vlasništva, iznajmljivanja ili zajedničkog vlasništva. Kuće za odmor suvremenom izgradnjom

of second homes in Sweden, and concluded that the owners have varying definitions of secondary housing. Given the greater mobility, and the frequency of use of second homes, the author concluded the certain owners planned to permanently move to their second home (Müller, 2002). Dijst et al. (2005) examined the geographic, sociological and economic aspects, and compared the positive and negative impacts of second home construction in population destinations in the Netherlands and Germany. They found that a large number of owners from urban centres were purchasing second homes in attractive rural areas, particularly if they had an emotional connection to those areas. They found that transport accessibility and distance to the attractive destination were important in the selection of location for purchasing a second home.

In Sweden, second homes are predominantly renovated rural homes, or newly constructed contemporary homes, at attractive natural sites and mountain resort areas, or in the vicinity of larger cities. Most owners have their permanent residence near the second home, on average 87 km away. City dwellers, who are more educated and have higher earnings, own second homes or rent them, and often visit natural areas for outdoor recreation purposes, particularly for winter sports (Müller, 2013).

In the Swedish mountains, nature reserves and national parks have been established to protect the landscapes, which are particularly attractive for outdoor activities. The position of ski lifts will increase the number of second homes in that vicinity. On the contrary, in there are fewer second homes in the vicinity of protected areas than elsewhere. Second homes are not built in the direct vicinity of protected areas, as their construction is strictly controlled (Ludmark & Marjavaara, 2005).

In Norway, in addition to the traditional “hytta”, summer commercial structures in mountain areas became significant, as these areas served as seasonal pastures for livestock. With modernisation, economic restructuring, the development of tourism and road construction, second homes have been erected next to those structures, and their owners are typically city dwellers wanting to spend more time outdoors. Second home owners are emotionally tied to these mountain areas, though their permanent residence is in the city. Since the 1990s, construction of significant resorts and alpine ski resorts has become more intensive. The hosting of the 1994 Winter Olympic Games marked the start of significant development of the basic infrastructure, and more prominent development of contemporary second homes in the mountain regions of Norway (Flogenfeldt, 2004).

In Finland, second homes are found in naturally attractive rural areas, near to urban centres. They are available in all forms of ownership, rental or common property. With contemporary construction, second homes have become suitable for permanent residence, and their concentration

postaju pogodne za stalno stanovanje, njihova koncentracija je značajnija u turističkim centrima i sve je veća inozemna potražnja. Inozemna potražnja uglavnom je usmjerena na lokacije u blizini skijaških centara (Hiltunen i dr., 2013). Prema istraživanju motiva ruskih vlasnika kuća za odmor u Finskoj može se zaključiti kako postoje dvije skupine motiva: Prvu skupinu čine motivi za posjedovanje kuće za odmor u kojim je prometna udaljenost imala ključnu ulogu pri izboru destinacije, i drugu skupinu čine određeni interesi u pogledu prekograničnog vlasništva. Vrlo česti motivi koji se javljaju kod vlasnika koji posjeduju kuću/stan za odmor su inverzija, priroda (drugačiji ruralni način života, povratak prirodi za razliku od napornog urbanog okruženja), opuštanje, aktivnosti (drugačiji način provođenja slobodnog vremena za razliku od stresne svakodnevnice), status (može predstavljati demonstraciju boljeg imovinskog statusa) i osobni motivi (može predstavljati povratak korijenima, obiteljskim vezama) (Lipkina, 2013).

Pepeonik je s geografskog aspekta 1970-ih godina istraživao pojavu i intenzitet izgradnje stanova za odmor i rekreaciju na prostoru bivše Jugoslavije. Utvrdio je kako je najveći intenzitet izgradnje zabilježen u priobalnim područjima, posebno u Hrvatskom primorju. Na prostoru BiH nije bilo većeg intenziteta izgradnje stanova za odmor. U priobalnim područjima transformacijom prostora u odmorišno-rekreacijski prostor, dolazi do adaptacije starih i napuštenih kuća i zgrada u kuće/stanove, te vile i ljetnikovce za odmor i rekreaciju, što uzrokuje promjene u cijelom krajovaliku (Pepeonik, 1977). Pepeonik detaljnije istražuje pojavu sekundarnog stanovanja u Hrvatskoj, te analizira kvantitativne podatke i razmještaj objekta za odmor. Zapaža obnovu starih kuća i zgrada za odmorišne svrhe, i izgradnju u više etapa zbog nedovoljno financijskih sredstava i bez građevinske dozvole (Pepeonik, 1983)

Alfier (1987) i Kušen (1987) upozoravaju na negativne ekološke posljedice koje se događaju uslijed nekontrolirane, nelegalne i stihijske izgradnje kuća za odmor. Smatraju kako se degradacijom turistički atraktivnog prostora smanjuje atraktivnost turističke destinacije u budućnosti, te stavljaju naglasak na potrebu prostornog planiranja (Alfier, 1987; Kušen 1987). Klarić smatra kako su kontinentalni još ugroženiji od primorskih krajeva, a to se posebno odnosi na zaštićene dijelove prirode, visokoplaninska područja, te jezera i rijeke, također smatra kako je pretjeranu izgradnju potrebno prostorno ograničiti planskim mjerama (Klarić, 1989). Curić s geografskog aspekta istražuje kako razvoj turizma i sekundarno stanovanje djeluje na transformaciju primorskih naselja unutar općine Ploče. Iznosi kvantitativne podatke i analizira vlasnike „vikendica“ (Curić, 1989).

Mišetić (2006) sa socijalnog i sociokulturnog stajališta smatra kako zbog migracija sve više stanovništva živi na više adresa, analizira povezanost s mjestom, te zapaža tendenciju da druga kuća postane stalno prebivalište. Na osnovu analize kvantitativnih podataka, smatra kako se

has increased in tourism centres. Foreign demand for them is also increasing, particularly in locations near ski centres (Hiltunen et al., 2013). According to the study, there are two different motives for Russians to own second homes in Finland: the first are those for whom travel distance had a key role in the selection of destination, while the second are those with interests in having foreign ownership. Common motives for owners to own second homes are inversion, nature (different rural way of live, getting back to nature, getting away from the city), relaxation, activities (different ways of spending free time), status (may demonstrate higher social status) and personal motives (returning to one's roots, family ties) (Lipkina, 2013).

In the 1970s, Pepeonik conducted a geographic study on the appearance and intensity of construction of second homes in the former Yugoslavia. He found that the highest intensity of construction was found in the coastal areas, particularly along the Croatian coast. In BiH, the intensity of construction of second homes was low. However, in coastal areas, the transformation of space in vacation and recreation areas led to the adaptation of many old and abandoned houses and buildings into houses and flats, and the construction of new summer residences, which in turn altered the entire landscape (Pepeonik, 1977). He conducted a more detailed analysis of secondary housing in Croatia, and examined quantitative data and the positioning of second homes. He observed the renovation of old houses and buildings for vacation purposes, while new construction was primarily conducted without permits and in phases, due to lacking financial resources (Pepeonik, 1983).

Alfier (1987) and Kušen (1987) warned of the negative ecological consequences ensuing from uncontrolled, illegal and unplanned construction of second homes. They stated that this only served to degrade the attractiveness of an area, and reduce the future attractiveness of the tourism destination, and placed emphasis on the need for spatial planning (Alfier, 1987; Kušen 1987). Klarić (1989) stated that continental areas are under even greater threat than coastal regions, particularly in protected natural areas, alpine areas and around lakes and rivers, and stated that planning measures are needed to spatially restrict excessive construction. Curić (1989) conducted a geographic analysis of the development of tourism and secondary housing on the transformation of coastal settlements within the Ploče municipality. He listed quantitative data and analysed the ownership structure of these second homes.

From the social and sociocultural position, Mišetić (2006) considered that more and more people are living at multiple addresses due to migration. He analysed the connection people have with places, and observed the tendency for the second home to become the primary residence in time. On the basis of the analysis of the quantitative data, he stated that some second homes are also hiding under

kuće za odmor također kriju pod kategorijama privremeno nenastanjeni stanovi i napušteni stanovi. Posebno se bavi analizom koncepta povezanosti s mjestom, te izdvaja četiri razine povezanosti s mjestom: 1. općenita povezanost s mjestom, 2. poistovjećivanje s mjestom, 3. izvanjsko vrednovanje mjesta, i 4. spremnost na vlastito ulaganje u mjesto (Mišetić, 2006).

Opačić se bavi istraživanjem sekundarnog stanovanja u Hrvatskoj s geografskog aspekta. U djelu „Vikendaštvo u hrvatskom priobalju jučer, danas, sutra“ (2012.) najdetajnije istraživanje je proveo na primjeru otoka Krka gdje je došlo do transformacije naselja pod utjecajem pretjerane izgradnje stanova za odmor i rekreaciju. Istražuje namjensku gradnju vikendica na otoku Krku 1970-ih i 1980-ih godina koja poljoprivredno zemljište pretvara u građevinsko. Analizirao je strukturalna obilježja vlasnika vikendica prema mjestu i veličini prebivališta, te udaljenosti od turističke destinacije (Opačić, 2008; 2012).

Spahić i suradnici u 2015. godini radili su istraživanje na temu antropogenog utjecaja stočarskih koliba 1960-ih i današnjeg utjecaja kuća za odmor 2015. godine u prirodno atraktivnom krajoliku u blizini Prokoškog jezera u Bosni i Hercegovini. Istraživanjem su ustanovili negativan antropogeni utjecaj na okoliš uslijed nekontrolirane izgradnje kuća za odmor i nepravilne odvodnje, te degradaciju atraktivnog zaštićenog područja iako je Prokoško jezero 2005. godine proglašeno Spomenikom prirode (Spahić i dr., 2015).

CILJ, HIPOTEZE I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U Bosni i Hercegovini turizam i pojava sekundarnog stanovanja događaju se stihijski bez planiranog razvoja, posebice u planinskim područjima u kojima su izgrađeni sportsko-rekreacijski centri, te bi pretjerana izgradnja mogla znatno degradirati osjetljiva planinska područja. Službena statistika na razini Federacije BiH ne raspolaže s novijim pouzdanim podacima o turističkim kretanjima, a pogotovo ne raspolaže s podacima o kućama/stanovima za odmor. Sve navedeno je razlog zbog kojeg ne postoje studije, niti znanstvena istraživanja o sekundarnom stanovanju u Federaciji BiH. Cilj ovog istraživanja je pomoću kvantitativnih podataka analizirati i istražiti pojavu sekundarnog stanovanja u Parku prirode Blidinje (PP Blidinje) (sl. 1).

Fenomen sekundarnog stanovanja na području Parka prirode Blidinje možemo istražiti na osnovu sljedećih hipoteza:

H 1. Na području Parka prirode Blidinje 1980-ih godina započinje pojava sekundarnog stanovanja, ali masovnost pojave očituje se izgradnjom suvremenog skijališta u sklopu Sportsko rekreacijskog centra „Risovac“ (SRC „Risovac“),

the categories of temporarily inhabited flats and abandoned flats. In analysing the concept of connection to a place, he listed four levels of connection: 1. General connection with a place, 2. Identification with a place, 4. External validation of a place, and 4. Readiness to invest in a place (Mišetić, 2006).

Opačić (2008) conducted a study on secondary housing in Croatia from the geographic aspect. In the paper “Secondary housing on the Croatian coast: past, present, future” (2012), he conducted the most detailed study using the island of Krk, where settlements were transformed by the excessive construction of second homes. The research on the construction of second homes on the island of Krk in the 1970s and 1980s transformed previously agricultural land into construction land. He examined the structure of owners of these second homes by place and size of their permanent residence, and distance from the tourism destination (Opačić, 2008; 2012).

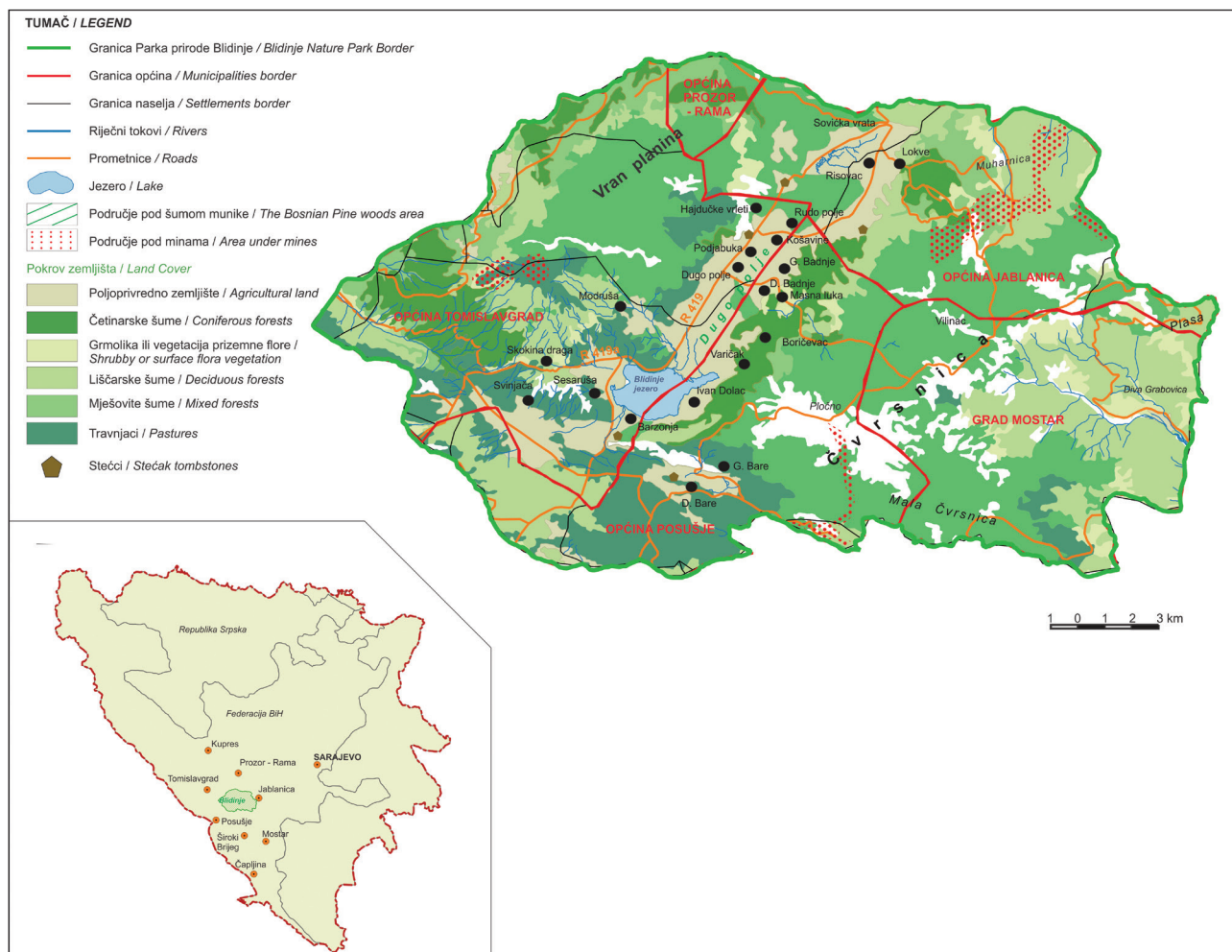
Spahić et al. (2015) conducted a study on the topic of anthropogenic impacts of shepherd huts in the 1960s and the current impacts of second homes in 2015 on a naturally attractive landscape near Prološko Lake in Bosnia and Herzegovina. Their study found negative anthropogenic impacts on the environment following the uncontrolled construction of second homes and inadequate wastewater drainage, and degradation of these attractive areas, despite the protection of the lake as a nature monument in 2005.

OBJECTIVE, HYPOTHESIS AND METHODOLOGY OF THE STUDY

In Bosnia and Herzegovina, tourism and the appearance of secondary housing occur spontaneously, without any planned development, particularly in the mountain areas near sports and recreation centres. This excessive construction could significantly degrade these sensitive mountain areas. The official statistics at the level of Federation BiH do not include any reliable data on tourism trends and offer no information on second homes. For this reason, there are no existing studies or scientific research on secondary housing in Federation BiH. The objective of this study was to use quantitative data to analyse and research the appearance of secondary housing in the Blidinje Nature Park (Fig. 1).

The secondary housing phenomenon in the Blidinje Nature Park can be studied using the following hypotheses:

H 1. Secondary housing appeared in the Blidinje Nature Park area in the 1980s, though a more massive occurrence came with the construction of the modern ski resort Risovac and more intensive construction of second homes

Sl. 1. Geografski položaj i prostorni raspored naselja s pojavom sekundarnog stanovanja PP Blidinje

Fig. 1. Geographic position of Blidinje Nature Park and the spatial distribution of settlements with secondary housing

te intenzivnijom izgradnjom kuća/stanova za odmor na lokacijama Risovac, Masna Luka i u okolici Blidinje jezera.

H 2. Vlasnici kuća/stanova za odmor u PP Blidinje imaju prebivalište u okolnim urbanim središtima (Zapadnohercegovačke i Hercegovačko-neretvanske županije unutar FBiH) i Južnom hrvatskom primorju (u susjednoj Hrvatskoj).

H 3. Lokacije kuća/stanova za odmor u prostoru Dugog polja su na mjestima gdje su ranije u prošlosti bili razmješteni sezonski stočarski stanovi, koji su vremenom postali stalna stočarska naselja.

U državama koje nisu gospodarski razvijene na državnoj razini ne raspolaže se s jedinstvenom relevantnom bazom podataka, ne postoje jedinstveni i usvojeni prostorni, regulacijski i ostali planovi o nekim pojavama i procesima koji se događaju na lokalnoj razini. Ukoliko ne postoje primarni podaci o broju kuća/stanova za odmor na državnoj razini potrebno je pristupiti sekundarnim podacima na lo-

at the sites Risovac, Masna Luka and in the areas surrounding Blidinje Lake.

H 2. Owners of second homes in Blidinje Nature Park have permanent residence in the neighbouring urban centres (Western Herzegovina and Herzegovina-Neretva Counties in FBiH) and on the southern Croatian coast (in neighbouring Croatia).

H 3. The location of second homes in the Dugo Polje field are at sites where seasonal shepherd huts were formerly located, and over time became permanent livestock raising settlements.

In lesser developed countries, there are no single relevant databases at the national level, no single adopted spatial, regulation or other plans on processes occurring at the local level. If there are no primary data on the number of second homes at the national level, then it is necessary to access secondary data at the local level, which in this case are more reliable. Secondary quantitative data may be

kalnoj razini koji su u ovom slučaju pouzdaniji. Sekundarni kvantitativni podaci mogu se prikupiti iz sekundarnih izvora podataka, a to su u slučaju pojave sekundarnog stanovanja: Elektroprivreda, katastarske čestice i ostale pristojbe koje plaćaju svi vlasnici kuća/stanova za odmor.

Metode koje su korištene prilikom istraživanja pojave sekundarnog stanovanja na lokalnoj razini su: induktivna i deduktivna metoda, metoda sinteze i analize, metoda klasifikacije, metoda deskripcije, komparativna metoda i statistička metoda (deskriptivna statistika). S obzirom kako se ovdje radi o lokalnoj atraktivnoj destinaciji i zaštićenom području, u kojoj su uočeni negativni utjecaji sekundarnog stanovanja koji bi u budućnosti mogli imati negativne posljedice na atrakcijsku osnovu, korištena je metoda studije slučaja (eng. case study).

Metodološki postupak koji je korišten prilikom istraživanja bio je sljedeći: prvi korak je prikupljanje statističkih podataka, nakon toga terenskim radom provjerena je točnost podataka, zatim slijedi dodatno prikupljanje podataka, nakon toga kariranje uz korištenje računalnih programa SPSS i Excel, nakon toga slijedi analiza podataka.

U slučaju PP Blidinje legalizacija kuća za odmor počela je 2010. godine, ali samo za područje Risovca. U Području PP Blidinje postoje na divlje izgrađene kuće za odmor u manjim skupinama duž cijelog Dugog polja, ne postoji osnovna infrastruktura (vodovod, odvodnja, pristupni putovi, rasvjeta itd.), pojedina područja su pod strogom zaštitom, ne postoji usvojeni jedinstveni Prostorni plan upravljanja PP Blidinje, ne postoje Regulacijski planovi, teritorij Parka prirode je administrativno podijeljen između tri županije (Hercegovačko-neretvanska, Zapadnohercegovačka i Hercegbosanska županija) i pet općina (Mostar, Jablanica, Prozor-Rama, Tomislavgrad i Posušje), sve navedeno su razlozi zbog kojih ne možemo koristiti katastarske čestice, niti ostale pristojbe, te jedino preostaje poslužiti se sekundarnim izvorima podataka iz Elektroprivrede. Javno poduzeća Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, opskrbno područje Jug, Pogon Mostar, Radna jedinica Doljani koja je smještena u Doljanima opskrbljuje električnom energijom područje gdje se nalazi najveći broj sekundarnih objekata. Podaci iz elektroprivrede su jedini relevantni podaci na osnovu kojih se mogu dobiti konkretni kvantitativni podaci o broju kuća/stanova za odmor, te njihovim vlasnicima koji imaju prebivalište izvan PP Blidinje. Prilikom obrade podataka potrebno je oduzeti vlasnike kuća na tom području koji imaju prebivalište u PP Blidinje. Prikupljeni podaci statistički su obrađeni pomoću računalnog programa SPSS, u kojem su korištene varijable za grad kao emitivno središte (svi gradovi su uneseni pod šiframa) i naselja koja se nalaze na području PP Blidinje. Zbog bolje preglednosti i dalje analize obrađivana su naselja u manjim skupinama. Svi dostupni podatci o vlasnicima kuća/stanova za odmor su prikupljeni u 2016. i 2017. godini. Statistička metoda koja je korištena prilikom analize podataka u SPSS-u je

collected from secondary data sources, and in the case of secondary housing, these include the electric company, cadastral plots and other fees paid by the owners of all second homes.

The methods used during this study on secondary housing at the local level include: inductive and deductive method, method of synthesis and analysis, classification method, description method, comparative method and statistical method (descriptive statistics). Since this study concerns a locally attractive destination and protected area, where negative impacts of secondary housing have been observed and which could have future negative consequences for the attractiveness of the area, the case study method was used.

The methodological approach used in the study was as follows: the first step was to collect statistical data, this was followed by field work to verify their accuracy. The next step was the additional collection of data, followed by data analysis (using the computer programs SPSS and Excel).

In the case of Blidinje Nature Park, the legalisation of second homes began in 2010, but only in the area of Risovac. There are illegally constructed second homes in the park area in smaller groups along the entire area of Dugo Polje, where there is no basic infrastructure (water supply, drainage, access roads, lighting, etc.). Certain areas are under strict protection, there is no adopted single Spatial management plan for Blidinje Nature Park, there are no Regulation plans, and the park territory is divided administratively among three counties (Hercegovina-Neretva, Western Herzegovina, and Herceg-Bosna) and five municipalities (Mostar, Jablanica, Prozor-Rama, Tomislavgrad and Posušje). For all of the above reasons, it is not possible to use the cadastral plot information or other administrative fees. The only data available are the secondary data sources from the electric company, Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne d.d. Mostar (hereinafter: Elektroprivreda), for the South supply district, Mostar plan, Doljani work unit situated in Doljani, which provides electrical energy to the area where the majority of these secondary housing structures are. The electric company data are the only relevant data that can be used to obtain specific quantitative data on the number of second homes, and their owners having permanent residence outside the Blidinje Nature Park area. During data analysis, it is necessary to exclude all home owners in the area having their permanent residence there, in Blidinje Nature Park. The variables used were the city as a source (all towns entered under codes) and settlements within the area of Blidinje Nature Park. To make the data and analysis more functional, settlements were processed in smaller groups. All the available data on second home owners were collected in 2016 and 2017. The statistical method used during data analysis was descriptive statistics.

deskriptivna statistika. Prikupljeni podaci mogu se koristiti pri izradi Planova upravljanja PP Blidinje.

Sličnom metodologijom u istraživanju, odnosno preko indirektnog relevantnog izvora došao je do potrebnih podataka W. Christaller kako bi odredio centralitet pojedinih naselja u južnoj Njemačkoj. On se poslužio metodom telefonskih priključaka "Telefonanschluss-Methode". Smatrao je kako ustanove koje sudjeluju u razmjeni dobara i usluga trebaju imati kontakte s velikim brojem korisnika, a taj kontakt su ostvarivali telefonom (Vresk, 1990). Teorija središnjih naselja nije ostala samo teorija, nego je primijenjena u praksi, postala je načelo praktične politike prostornog uređenja (Crkvenčić i Malić, 1988).

Opačić (2009) i Miletić (2011) opažaju istraživanjem kako nacionalne statistike u pogledu podataka o stanovima za odmor i rekreaciju nisu u potpunosti točni, posebno ako se istraživanje radi na lokalnoj (regionalnoj) razini, pa se služe dodatnim (sekundarnim) izvorima kako bi došli do točnijih podataka koji su im potrebni za istraživanje. G. M. Miletić smatra kako zbog neprecizne nacionalne statistike potrebno je koristiti alternativne metode kako bi se dobili relevantniji podatci. Miletić se služio metodom ankete, anketiranje je obavio u mjestu prebivališta vlasnika kuća/stanova za odmor, a ne u mjestu gdje je locirana kuća/stan za odmor i rekreaciju. Dobivene podatke nadopunio je s popisnim podacima (Miletić, 2011). V. T. Opačić prilikom analize služi se sekundarnim izvorima npr. podacima o stanovima za odmor i rekreaciju iz popisne statistike iz 2001. godine i podacima o vlasnicima stanova za odmor i rekreaciju krčkih jedinica lokalne samouprave (Opačić, 2009; 2012). Oba autora se služe službenim popisima (na nacionalnoj ili lokalnoj razini), te metodom anketiranja (koriste SPSS i metodu deskriptivne statistike) kako bi došli do potrebnih podataka za dalju analizu. Međutim istraživanje sekundarnog stanovanja na prostoru Bosne i Hercegovine je znatno otežano jer ne postoje relevantni statistički podatci na nacionalnoj razini, turističke agencije ili lokalna samouprava ne posjeduju relevantne podatke o broju, lokaciji kuća/stanova za odmor i rekreaciju, niti podatke o vlasnicima kuća/stanova za odmor.

Pomoću Geografskog informacijskog sustava (GIS-a) urađena je kartografska vizualizacija istraživnog područja. GIS alatima prikazan je razmještaj sekundarnih objekata duž Dugog polja, te njihova koncentracija na pojedinim točkama. Grafičkim prikazima predložena je vlasnička struktura kuća/stanova za odmor i rekreaciju, po pojedinim manjim skupinama naselja.

GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE PARKA PRIRODE BLIDINJE U FUNKCIJI RAZVOJA SEKUNDARNOG STANOVANJA

Park prirode Blidinje smješten je u području regije Hercegovine, zauzima površinu od 358 km². Područje PP

A similar research method, using indirect relevant sources, was used by Christaller to determine the centrality of specific settlements in southern Germany. He used the method of telephone hook-ups "Telefonanschluss-Methode". He stated that institutions participating in the exchange of goods and services needed to have contact with a larger number of customers, and that contact was established by telephone (Vresk, 1990). The central settlement theory did not remain simple a theory, but was also applied in practice and has since become a principle of practical spatial planning policy (Crkvenčić & Malić, 1988).

Opačić (2009) and Miletić (2011) observed that the national statistics on secondary housing data were not completely accurate, particularly if the study was conducted at the local (or regional) level, and therefore, they used additional, secondary sources to obtain more accurate data required for their research. Miletić considered that due to the imprecise national statistics, it was necessary to apply alternative methods in order to obtain more relevant data. He used a survey method, where he surveyed people in the place of permanent residence of the second home owners, instead of the place where the second home was located. He supplemented the obtained data with census data (Miletić, 2011). Opačić used secondary sources, such as data on second homes from the 2001 census and data on second home owners obtained from the local self-government units on the island of Krk (Opačić, 2009; 2012). Both authors used official census data (at the national and local levels) and surveying methods (using SPSS and descriptive statistics methods) in order to obtain the data necessary for further analysis. However, research on secondary housing in Bosnia and Herzegovina is made more difficult due to the lack of relevant statistical data at the national level. Furthermore, tourist agencies and local governments lack relevant data on the number and location of second homes, and data on the owners of those homes.

Using a geographic information system (GIS), a cartographic visualisation of the research area was created. GIS tools were used to show the distribution of secondary housing structures along the Dugo Polje field, and their concentration at individual points. The graphic overview also shows the ownership structure of second homes, in individual smaller groups of settlements.

GEOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF BLIDINJE NATURE PARK IN THE FUNCTION OF DEVELOPMENT OF SECONDARY HOUSING

Blidinje Nature Park is situated in the Herzegovina region, and covers an area of 358 km². The park area is di-

Blidinje dijeli pet općina i tri županije: Hercegovina-neretvanska, Zapadnohercegovačka i Hercegbosanska (Martinić i sur., 2011; Primorac i Milićević, 2015). Za povezivanje područja PP Blidinje s okolnim područjem bitna je regionalna prometnica R419 Jablanica – Posušje i R419a koja povezuje Tomislavgrad i Blidinje (Lovrić i dr., 2015). Područje parka prirode Blidinje obiluje prirodnim i kulturnim dobrima, koji su u prošlosti privlačili stočare, a u suvremenom razdoblju vlasnike kuća za odmor iz okolnih urbanih središta koji su željni rekreacije na otvorenom u prirodno atraktivnim krajolicima.

Nadmorska visina istraživanog područja proteže se od 1000 do 2228 m (Šimunović i Bognar, 2005). Udolina Dugog polja smještena je između gorskih masiva Čvrnsnice na jugoistoku i gorskog masiva Vrana na sjeverozapadu. Na krajnjem jugozapadnom djelu udoline Dugog polja smješteno je Blidinje jezero (dubine 70 cm) koje ima vrijedan hidrološki i krajobrazni značaj u PP Blidinje. Za nastajanje jezera značajnu ulogu su imali: procesi erozije, devastacija šumskog pokrova i antropogeno zatrpavanje ponora (Marinović-Uzelac i dr., 1996; Spahić, 2001; Šimunović i Bognar, 2005). Za područje PP Blidinje značajna su dva tipa klime: mediteranski i kontinentalno-planinski tip klime. Kontinentalni utjecaj sa sjevera i mediteranski utjecaj sa juga. U planinskoj klimi Čvrnsnice možemo izdvojiti 3 tipa: subplaninski (do 500 m), planinski (do 2000 m) i visokoplaninski (preko 2000 m). Zime su duge i hladne sa snježnim padalinama od listopada do svibnja. Srednje temperature zraka iznose u siječnju od -4,7 do -6,2 °C, a za srpanj od 10,4 do 13,5 °C. Godišnja količina padalina je oko 2000 mm, od čega više od 1600 mm u obliku snijega (Šaravanja i dr., 2010). Unutar Parka prirode nalaze se dva zaštićena područja, a to su: Područje u okolici Blidinjeg jezera, površine 92,4 ha s I stupnjem zaštite i šumski predio Masne Luke površine 100 ha, s I i II stupnjem zaštite (Martinić i dr., 2011). Ovaj prostor se odlikuje velikom biološkom raznolikošću s oko 1500 vrsta biljaka. Posebno mjesto zauzimaju sastojine subendemne vrste bora – munike (*Pinus heldreichii* var. *leucodermis*), zbog čega je pod stogom zaštitom šumski rezervat munike na lokalitetu Masna Luka (Šilić, 2002).

U Parku prirode Blidinje možemo pronaći vrlo vrijedne i bogate ostatke kulturno-povijesne i etnografske baštine. U PP Blidinje kulturno-povijesna dobra od prapovijesnih gradina, tumula do nekropola stećaka (Čović i dr., 1988; Milićević-Capek, 2015) nisu adekvatno zaštićena i valorizirana. Najznačajniji materijalni ostaci koji se mogu turistički valorizirati su nekropole stećaka, te posebno nekropola stećaka u Dugom polju koja je pod zaštitom UNESCO-a. U nekropoli se nalazi 150 stećaka. Na tom lokalitetu pronađeno je 72 ploče, 73 sanduka, 5 sljemenjaka. Svi stećci izrađeni su od vapnenca koji se vadio u podnožju Vran planine (Bešlagić, 1971a; Bešlagić, 1971b).

vided among five municipalities and three counties: Hercegovina-Neretva, Western Herzegovina and Herceg-Bosna (Martinić et al., 2011; Primorac & Milićević, 2015). The regional roads R419 Jablanica-Posušje and R419a connecting Tomislavgrad with Blidinje are important for connecting the park area with the surrounding areas (Lovrić et al., 2015). The area of Blidinje Nature Park abounds in natural and cultural values, which in the past have attractive livestock keepers, and today attract people from the surrounding urban areas desiring to spend more time outdoors in naturally attractive landscapes.

The elevation of the study area ranges from 1000 to 2228 m (Šimunović & Bognar, 2005). The Dugo Polje valley is situated between Mt. Čvrnsnica to the southeast and Mt. Vran to the northwest. Blidinje Lake lies at the southwesternmost end of the valley. The lake has a depth of 70 cm and has strong hydrological and landscape significance for Blidinje Nature Park. Erosion processes, devastation of the forest cover and anthropogenic filling of sinkholes all played important roles in the formation of the lake (Marinović-Uzelac et al., 1996; Spahić, 2001; Šimunović & Bognar, 2005). Two climate types are significant in the park area: Mediterranean and continental-montane. The continental influence comes from the north, while the Mediterranean influence comes from the south. The montane climate on Mt. Čvrnsnica can be divided into three types: submontane (to 500 m), montane (to 2000 m) and alpine (over 2000 m). The winters are long and cold, with snow from October to May. The mean air temperature is from -4.7 to -6.2°C in January, and from 10.4 to 13.5°C in July. The annual precipitation is about 2000 mm, of which more than 1600 mm is snow (Šaravanja et al., 2010). Within the nature park, there are two protected areas: the 92.4 ha area around Blidinje Lake, which has category I protection, and the 100 ha Masna Luka forest, which has both category I and II protection (Martinić et al., 2011). This area is marked by its high biodiversity, with some 1500 plant species. A special feature are the stands of the subendemic Bosnian pine (*Pinus heldreichii* var. *leucodermis*), the reason for the strict protection in the forest reserve at Masna Luka (Šilić, 2002).

Highly valuable remnants of cultural, historical and ethnographic heritage can be found within the Blidinje Nature Park area. The cultural and historical features, from the prehistoric hillforts, tumuli (burial mounds) and stećak necropoli (Čović et al., 1988; Milićević-Capek, 2015) are not adequately protected or valorised. The most significant material remnants that can be valorised in a tourism sense are the stećak necropoli (medieval stone tombstones), especially those in the Dugo Polje field which have been enlisted under UNESCO protection. The necropolis contains 150 stećak tombstones, including 72 slabs, 73 chest and 5 gable-roofed tombstones. All the tombstones are made

Reljefne i klimatske prilike u PP Blidinje pogodne su za razvoj zimskog sportsko-rekreacijskog turizma, a kulturno-povijesna baština i prirodno atraktivni krajolici za razvoja selektivnih oblika turizma u ljetnom periodu. Izgradnjom prometnica i suvremenog SRC „Risovac“ osposobljene su skijaške staze za zimske sportove i rekreaciju na otvorenom što je privlačilo mnoge turiste (Mlinarević i dr., 2009; Šaravanja i dr., 2010), a s razvojem turizma dolazi do intenzivnije izgradnje kuća/stanova za odmor na više lokacija unutar PP Blidinje, posebno u blizini skijališta, duž Dugog polja i u blizini jezera Blidinje. Vlasnici kuća/stanova za odmor imaju stalno prebivalište u okolnim urbanim središtima BiH i Hrvatske, te je ovo područje zbog niskih cijena zemljišta, skijališta, prirodno atraktivnog krajolika postalo značajna destinacija za razvoj sekundarnog stanovanja. Vlasnici kuća za odmor bave se aktivnostima na otvorenom, posebno aktivnostima kako što je alpsko skijanje, rekreacijsko hodanje, ribolov, bicilizam itd. (Müller, 2013). Pretjeranom izgradnjom kuća za odmor posebno u područjima koja su zaštićena može doći do devastacije i saturacije vrijednog planinskog prostora. Potrebno je uložiti puno više u održivo planiranje i zaštitu ovih vrijednih područja jer nekontrolirana izgradnja kuća za odmor i ostalih turističkih sadržaja može u budućnosti devastirati vrijedne prirodne resurse.

Na Blidinju su uglavnom boravili stočari u privremenim ili stalnim stanovima i ratari koji su obrađivali zemlju. Ostaci nekadašnjih stočarskih naselja po poljima svjedoče o naseljavanju ovoga područja u prošlosti. Popović je 1930-ih godina zabilježio posljednje ostatke duge tradicije stočarskog načina života u planinskom području (Jolić, 2015; Krasić, 1996). Stočari koji su izvodili stoku na ispašu u planine bili su iz niske Hercegovine (Posušje, Ljubuški, Široki Brijeg, Čitluk, Mostar, Čapljina), a neki od stočara su se naselili trajno u planinama (Jolić, 2015). Naselja su se formirala na rubnim dijelovima polja, gdje su postojali uvjeti za razvoj poljoprivrede. Kada se zbroje sva stalna ili povremena naselja 1930-ih godina u poljima i planinskom području Blidinje (na Plasi, Muharnici, Velikoj Čvrnici, u Dugom Polju, u podnožju Vrana, te na Čabulji, Maloj Čvrnici i Ljubuši) ukupno je zabilježeno 324 stana i 318 zirata i pojata (Popović, 2008). Istraživanjem etnografske baštine PP Blidinje svjedoči se također o preobrazbi sezonskih stočarskih koliba u kuće i pojate koje su bile čvršće i otpornije, te se u njima moglo živjeti tijekom cijele godine (Vego, 2000). Istraživanjem 1990-ih godina preostalih građevina koje su bile stočarski stanovi, utvrđeno 260 takvih građevina, od toga je 127 građevina u dobrom stanju, a 133 građevine koje su sačuvane u ostacima. Ove građevine predstavljaju značajnu etnografsku baštinu koja bi se trebala ispravno konzervirati i turistički valorizirati (Vego, 2000). U sklopu Franjevačkog samostana koji je smješten u Masnoj Luci nalazi se galerija u kojoj je planirana postava

of limestone that was quarried from the Mt. Vran foothills (Bešlagić, 1971a, 1971b).

The relief and climatic conditions in Blidinje Nature Park area are suitable for the development of winter sports and recreation tourism, while the cultural and historical heritage and attractive landscapes are suitable for the development of selective forms of tourism in the summer period. With the construction of the road and the contemporary Risovac sports centre, ski pistes were developed for winter sports and outdoor recreation, which attracted many tourists (Mlinarević et al., 2009; Šaravanja et al., 2010). With this development of tourism, the construction of second homes became more intensive at multiple sites within Blidinje Nature Park, especially near the ski hill, throughout the Dugo Polje valley, and near Blidinje Lake. Due to the low price of land, the proximity of the ski hill, and the attractive landscape, this area soon became a significant destination for the development of secondary housing. Owners of second homes enjoy outdoor activities, especially alpine skiing, hiking, fishing, cycling, etc. (Müller, 2013). However, excessive construction of second homes, especially in protected areas, can result in devastation and saturation of this valuable mountain area. A great deal of sustainable planning and protection is required for this valuable area, as uncontrolled housing construction and other tourism content can result in future devastation of the valuable natural resources.

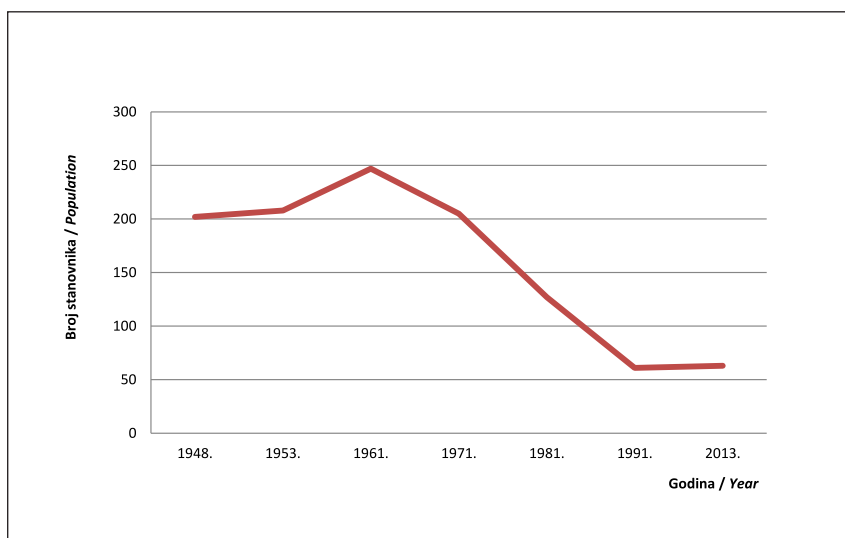
Blidinje was formerly inhabited by livestock keepers, in temporary or permanent huts, and by farmers who cultivated the land. The remnants of the former livestock keeper settlements throughout the field bear witness to the past inhabitation of this area. In the 1930s, Popović recorded the last remnants of the long-standing traditions of the livestock keepers' way of life in the mountains (Krasić, 1996; Jolić, 2015). The livestock keepers who brought their animals to pasture in the mountains were from the lower parts of Herzegovina (Posušje, Ljubuški, Široki Brijeg, Čitluk, Mostar, Čapljina), while some permanently settled in the mountains (Jolić, 2015). The settlements were formed at the edges of the karst field, where there were conditions for agriculture. Considering all the permanent or temporary settlements of the 1930s in the fields and in the mountain area of Blidinje (on Mts. Plasa, Muharnica, Velika Čvrnica, in Dugo Polje field, in the Mt. Vran foothills, and on Mts. Čabulja, Mala Čvrnica and Ljubuša), a total of 324 dwellings and 318 zirat (Popović, 2008). Research on the ethnographic heritage of the Blidinje Nature Park area also indicated the transformation of seasonal shepherd huts into houses and dwellings that were stronger and more resilient, and which could support year-round living (Vego, 2000). A study in the 1990s of the remaining structures that had once been shepherd huts found 260 such structures, of which 127 were in good condition, and 133 were in ruins. These structures are an important part

fotografija različitih građevina etnografskog naslijeđa (stočarskih stanova i pojata) koje su pronađene u PP Blidinje.

Prema popisu stanovništva po naseljima od 1948. do 2013. godine može se uočiti kako je najveći broj stanovnika bio zabilježen 1961. godine s 247 stanovnika, negativni demografski trend može se uočiti već od 1971. godine, odnosno prestankom tradicionalnog stočarenja dolazi do populacijskog praznjenja ovog prostora (sl. 2). Na osnovi podataka iz 1991. godine u naselju Risovac koje pripada općini Jablanica živjelo je 60 Hrvata i 1 osoba nepoznate nacionalnosti, te u naselju Bare u općini Posušje živjela je jedna osoba hrvatske nacionalnosti (Crkvenčić-Bojić i dr., 1995). Danas unutar granica Parka prirode Blidinje živi znatno manji broj stanovnika (Medić i Milićević, 2015). Na osnovu podataka prema popisu stanovništva iz 2013. godine, naselje Risovac je jedino naselje koje ima 63 stanovnika, u naselju Masna Luka koje pripada općini Posušje ima prijavljeno prebivalište samo jedna osoba.

of the ethnographic heritage, which should be properly conserved and valorised for tourism (Vego, 2000).

According to census data for the settlements in the period from 1948 to 2013, the highest population was recorded in 1961, with 247 inhabitants. The negative demographic trend was already evident in 1971, with the end of traditional livestock keeping leading to depopulation of this area (Fig. 2). The 1991 census data indicated that the Risovac settlement, as part of the Jablanica municipality, contained 60 Croats and 1 person of undefined nationality, while the Bare settlement in the Posušje municipality was inhabited by a single person of Croatian nationality (Crkvenčić-Bojić et al., 1995). Today there are considerably fewer residents within the nature park boundaries (Medić & Milićević, 2015). On the basis of 2013 census data, the settlement Risovac has 63 inhabitants, while the settlement Masna Luka in the Posušje municipality has just one person registered as having permanent residence here.

Sl. 2. Kretanje broja stanovnika naselja Risovac (Blidinje) od 1948. do 2013. godine

Izvor: Crkvenčić-Bojić i dr., 1995; Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013.

Fig. 2. Population trends in the Risovac settlements (Blidinje) from 1948 to 2013

Source: Crkvenčić-Bojić et al., 1995; Population and household census in Bosnia and Herzegovina in 2013

U području PP Blidinje prestankom tradicionalnog stočarenja i uslijed ratnih zbivanja dolazi do populacijskog praznjenja prostora, ali ovaj prostor postaje turistički atraktivan posebno u pogledu razvoja sekundarnog stanovanja. Na lokacijama gdje su bila smještena stalna stočarska naselja danas su to u većini slučajeva lokacije za smještaj kuća/stanova za odmor i rekreaciju, a također mjesta prebivališta većine vlasnika kuća/stanova za odmor su urbana središta niske Hercegovine.

In the park area, the end of traditional livestock keeping practices and the war events led to dramatic depopulation of this area. However, soon after, this area became attractive for tourism and for the development of secondary housing. Areas where shepherd huts once stood are today locations for second homes. Similar characteristics and issues have been faced by other rural areas around the world, with some examples listed below.

Unutar sjeverne Švedske područja koja nestaju karakterizira pad broja stanovnika i demografsko starenje. Ova područja imaju veliki broj kuća za odmor, s niskom procjenom vrijednosti imovine. Kuće za odmor su građene na mjestima s prirodnim ljepotama i rekreativnim mogućnostima. Na lokacijama koje predstavljaju turistička žarišta, vrijednosti nekretnina rastu zahvaljujući rastućoj potražnji za kućama za odmor. Krajolici koji su nekada bili puni života, čije se stanovništvo bavilo poljoprivredom, šumarstvom, ribarstvom i prerađivačkom industrijom, danas su napušteni veliki dio godine, te ožive samo sezonski (Müller, 2004).

U Norveškoj zbog nedostatka obradivih površina u dolinama, te zbog ispaše stoke gradili su ljetna poljoprivredna gospodarstva u planinskim područjima. To su bila više namjenska proizvodna područja za proizvodnju sira, mlijeka, branje bobica, ribolov, pružanje smještaja planinarima. Gospodarskim restrukturiranjem sela, modernizacijom, razvojem turizma u blizini ljetnih poljoprivrednih gospodarstava stanovnici urbanih područja, koji su emotivno vezani za ovo područje, grade suvremenije kuće za odmor, grade se ceste i ostala infrastruktura potrebna za razvoj turizma i sekundarnog stanovanja (Flognfeldt, 2004).

Usljed demografskog starenja, gospodarskog restrukturiranja, suvremenosti i globalizacije, mobilnosti i slobodnog vremena pružaju se veće mogućnosti korištenja kuća za odmor u domovini i inozemstvu. U Kanadi kuće za odmor značile su sezonsko preseljavanje urbanog života na selo. U Švedskoj kuće za odmor su prethodno preuređene ruralne kuće ili novo izgrađene suvremene kuće za odmor. Najznačajnije lokacije kuća za odmor su u prirodno atraktivnim područjima duž obala ili planinskim odmaralištima, te u blizini većih naselja. U Švedskoj kuće za odmor uglavnom su smještene u blizini mjesta prebivališta, jer su vlasnici uglavnom iz urbanih središta, te im kuće za odmor predstavljaju dodatne prostore za aktivnosti na otvorenom (Müller, 2013).

RAZVOJ TURIZMA NA PODRUČJU PARKA PRIRODE BLIDINJE

Park prirode „Blidinje“ je proglašen parkom prirode 27. ožujka 1995. godine (Mandić i Rezo, 2005). Ova destinacija nije u turističkom smislu bila valorizirana. Planinski dio privlačio je avanturiste, planinare, alpiniste i lovce. Na ovom području 1980-ih razvoj turizma bio je u začetku, i to kao zimski turizam na području Risovca, i ljetni odmorišni turizam na području Masne Luke i Blidinjskog jezera. Planine Čvrstica i Vran oduvijek su privlačile planinare i na tom prostoru su se nalazile planinarske kolibe. Na području Blidinje, u Dugom polju i u blizini jezera Blidinje, 1980-ih godina bili su organizirani kampovi za boravak mladeži (Šaravanja i dr., 2010).

Početak razvoja zimskog turizma (skijanje) je započeo s osnivanjem planinskih skijaških društava „Vilinač“

In northern Sweden, there are areas characterised by a drop in population and demographic aging. This area has a large number of second homes, with low property value. These second homes were constructed at sites of natural beauty, with outdoor recreation possibilities. At sites that are tourism hubs, the property value is rising thanks to increasing demand for second homes. These landscapes were once full of life, and the population worked in agriculture, forestry, fisheries and the processing industry. Today they are empty for most of the year, with seasonal visitation (Müller, 2004).

In Norway, due to a lack of arable land in the valleys, and due to livestock grazing, summer agricultural holdings were built in the mountain areas. These were multipurpose production areas, for the production of cheese, milk, berry picking, fishing, and the provision of accommodation to hikers. Through economic restructuring of the villages, modernisation, and development of tourism near summer holdings, urban dwellers who are emotionally tied to this area began to construct more modern second homes, which led to the construction of roads and other infrastructure necessary for tourism development and secondary housing (Flognfeldt, 2004).

Due to demographic aging, economic restructuring, contemporary trends and globalisation, mobility and leisure time offer greater opportunities for using second homes at home and abroad. In Canada, second homes mean the seasonal migration of urban life to the country. In Sweden, second homes are remodelled rural homes or newly constructed second homes. The most important locations for second homes are naturally attractive locations along the coast or by mountain resorts, and near to larger settlements. In Sweden, second homes are typically located near the place of residence, as the owners are predominantly urban dwellers, and the second home is a place for outdoor recreation (Müller, 2013).

DEVELOPMENT OF TOURISM IN BLIDINJE NATURE PARK

Blidinje Nature Park was proclaimed on 27 March 1995 (Mandić & Rezo, 2005). This destination has not yet been properly valorised in the sense of tourism. The mountain area attracts adventurers, hikers, climbers and hunters. The development of tourism in this area was in its beginnings in the 1980s, as winter tourism in the area of Risovac, and summer tourism in the area of Masna Luka and Blidinje Lake. Mts. Čvrstica and Vran have always attracted hikers to this area, with several mountain huts in the area. Youth camps were organised in the 1980s in the Blidinje area, particularly the Dugo Polje field and near Blidinje Lake (Šaravanja et al., 2010).

The start of development winter tourism (skiing) began with the establishment of the Vilinač alpine ski club

iz Doljana i „Čvrstica“ iz Jablanice koja su bila osnovana 1950-ih godina. Od 1967. počela su se održavati prva natjecanja u skijanju na području općine Jablanica. Planinarsko-skijaška društva postojala su u Prozoru, Konjicu i Mostaru. Prije početka Zimskih olimpijskih igara 1984. godine u Sarajevu započeli su s izgradnjom skijališta. Godine 1985. na Risovcu je uređeno skijalište i podignuta skijaška žičara dužine 537 m koja nije bila u funkciji. Skijalište je stavljeno u funkciju 1990-ih kad je uspostavljeno Javno poduzeće Park prirode Blidinje i probijen je makadamski put koji je povezivao Jablanicu s Posušjem. Sportsko-rekreacijski centar „Risovac“ u PP Blidinje stavljen je u funkciju 2001. godine s malom vučnicom, kapaciteta 650 skijaša/sat. Nakon toga sve više turista i skijaša bilo je zainteresirano za ovo područje, pa se 2003. godine proširuju staze i ugrađuje četverosjed vučnica kapaciteta 1942 osobe/sat, a duljina vučnice iznosi 929 m. Polazna stanica je na 1293 m, dok je zadnja na visini od 1551 m, a pored toga postoji dječji lift kapaciteta 563 osobe/sat (Mlinarević i dr., 2009; Šaravanja i dr., 2010). Sa izgradnjom suvremenijeg skijališta znatno se povećava broj zahtjeva za izgradnju, rekonstrukciju ili obnovu kuća/stanova za odmor i rekreaciju.

Smještajni kapaciteti na području PP Blidinje su: 1. Blidinje ski & nature park (42 kreveta), 2. „Pansion Vilinac“ (40 kreveta), 3. Motel „Hajdučke vrleti“ (60 kreveta), 4. Motel „Risovac“ (22 kreveta) i Motel Alpina (33 kreveta). Franjevačko odmaralište u Masnoj Luci raspolaže sa 65 kreveta, u dvije samostanske kuće. Smještajni kapaciteti su izgrađeni u svrhu razvoja religijskog i kongresnog turizma. Planinarski domovi su posebna ponuda unutar PP Blidinje, smještajni kapaciteti planinarskih domova su: Planinarski dom „Vilinac“ na velikom Vilincu može ponuditi smještaj za 30 osoba. Planinarski dom „Orlova stina“ može ponuditi smještaj za 34 osobe. Planinarski dom „Munika“ raspolaže s 15 do 20 kreveta (Autor i Udruga „Visit Blidinje“, 2017).

Unutar Parka prirode Blidinje nalaze se manje skupine objekata sekundarnog stanovanja, te pojedinačni objekti koji su locirani na područjima: Risovac, Masna Luka, duž Dugog polja i u okolici Blidinjeg jezera. Ne postoje pouzdani podatci o privatnom smještaju, odnosno velikom broju kuća za odmor i rekreaciju koje su uređene i preko web stranica ponuđene za povremeno iznajmljivanje.

SEKUNDARNO STANOVANJE U PARKU PRIRODE BLIDINJE

Početak 21. stoljeća započeo je s radom Sportsko-rekreacijski centar „Risovac“ s manjim kapacitetom, ali zbog masovnijeg interesa za skijanje i boravak u prirodi dolazi do intenzivne izgradnje kuća/stanova za odmor i rekreaciju na području Risovca, Masne Luke i u blizini jezera Blidinje. Zbog sve većeg broja turista poboljšavaju se uvjeti na skijalištu, te dolazi do nekontrolirane izgradnje kuća/

from Doljani, and the Čvrstica ski club from Jablanice in the 1950s. There were also alpine ski clubs in Prozor, Konjic and Mostar. Prior to the start of the 1984 Winter Olympic Games in Sarajvo, the construction of ski hills began. In 1985, the ski hill and 537 m long ski lift was constructed at Risovac, but the lift was not functional until the 1990s with the establishment of the Public Institution of Blidinje Nature Park and the construction of the gravel road connecting Jablanica with Posušje. The Risovac sports centre in the park area became operational in 2011 with a small towbar, with a capacity of 650 skiers/hr. With the increasing numbers of tourists and skiers, in 2003 the pistes were expanded and a 929 m four-seater chair lift installed with a capacity of 1942 skiers/hr. The starting station stands at an elevation of 1293 m, while the final station is at 1551 m. There is also a children's lift with a capacity of 563 skiers/hr (Mlinarević et al., 2009; Šaravanja et al., 2010). With the construction of the contemporary ski resort, the applications for construction permits and permits to reconstruct or refurbish old second homes also increased.

The accommodation capacities in the area of Blidinje Nature Park are: 1. Blidinje ski & nature park (42 beds), 2. Pansion Vilinac (40 beds), 3. Motel Hajdučke Vrleti (60 beds), 4. Motel Risovac (22 beds) and 5. Motel Alpina (33 beds). The Franciscan monastery at Masna Luka offers 65 beds in two buildings. These accommodation capacities were constructed for the purpose of developing religious and congress tourism. There are also several mountain huts in the park area, with the following capacities: Vilinac mountain hut on Mt. Veliki Vilinac (30 persons), Orlova Stina mountain hut (34 persons), Munika mountain hut (15 to 20 beds) (data collected directly and from the society Visit Blidinje, 2017).

Within Blidinje Nature Park, there are small clusters of secondary housing structures, and individual structures located in Risovac, Masna Luka, throughout the Dugo Polje field, and surrounding Blidinje Lake. There are no reliable data about private accommodation, though there is a large number of second homes are offered for temporary accommodations via the Internet.

SECONDARY HOUSING IN BLIDINJE NATURE PARK

The Risovac sports centre came into operation in 2011. Due to the high interest in skiing and spending time outdoors, the construction of second homes became more intensive. Due to the increasing numbers of tourists, the conditions at the ski hill were improved, and the construction of second homes near the ski hill became to expand uncontrollably. Secondary housing and increased tourism

stanova za odmor u blizini sportsko-rekreacijskog područja. Sekundarno stanovanje s većim razvojem turizma se širi udolinom Dugog polja, a posebno je naglašen utjecaj sekundarnog stanovanja na sljedećim lokalitetima: Risovac, Masna Luka i u okolici Blidinjeg jezera.

U udolini Dugog polja do izražaja dolazi antropogeni utjecaj jer cijeli taj krajolik se sastoji od prirodnih i kulturno-povijesnih dobara. Antropogeni utjecaj se očituje u brojnim malim naseljima koja čine raštrkane skupine objekata sekundarnog stanovanja. Izgradnja kuća za odmor posljednjih nekoliko godina znatno je narušila sliku krajobraza ovog područja svojim neplanskim i nekontroliranim razmještajem u prostoru, te neprimjerenim arhitektonskim oblikovanjem. Ugroženost prostora može se uočiti na području Masne Luke, Risovac, Donjih Bara i okolici Blidinjskog jezera. Dodatne probleme predstavlja i razvoj masovnog turizma s odgovarajućom turističkom izgradnjom na predjelu Risovca (skijalište), neuređeni iskopi šljunka na više lokacija unutar Dugog polja, nestručna rekonstrukcija građevina etnografskog nasljeđa, građenje i probijanje neadekvatnih lokalnih putova koji svojom širinom i neuređenim iskopima također degradiraju područje Parka prirode. Kolibe i stanovi koji su ostaci etnografskog nasljeđa nalaze se po obodu polja od Donjih Bara do Sovičkih vrata i njihov broj je u stalnom opadanju. Stihijska izgradnja kuća za odmor pored vizualnog narušavanja prirodnog ambijenta, prouzročila je i ekološke probleme, jer većina sekundarnih objekata nema propisno urađene septičke jame te se otpadne vode procjeđuju u podzemlje (Martinić i dr., 2011).

Prema Prostornom planu Parka prirode Blidinje (1996.) predviđa se zaštita područja u tri zone: 1. Prirodne zone, 2. Zone mješovite namjene i 3. Kulturne zone. Gradnja turističkih objekata predviđena je samo unutar mješovite zone, te se predlaže sanacija područja sekundarnog stanovanja koji narušavaju krajobrazne vrijednosti i ekološku ravnotežu (Marinović-Uzelac i dr., 1996). Prostorni plan PP Blidinje koji je izrađen 1996. godine, nakon više od 20 godina potrebno je nadopuniti, doraditi, unijeti promjene, a posebnu pozornost posvetiti zaštiti okoliša, prirodnih i kulturnih dobara, te razvoju održivog turizma s planskim pristupom razvoju sekundarnog stanovanja, kako bi se očuvala atrakcijska osnova.

Od svih naselja u kojim se nalaze kuće/stanovi za odmor, samo je za područje Risovca (Rudo polje), gdje ima stalnog stanovništva, donesen Regulacijski plan upravljanja 2010. godine. Područja regulacijskih planova „Risovac 1 i 2“ čine prostornu cjelinu unutar naseljenog mjesta Risovac. Vikend naselja Risovac 1 i 2 smješteni su u ruralnom naselju Risovac u sjeverozapadnom dijelu općine Jablanica, a obuhvaćaju površinu od 148 ha. Ovim regulacijskim planovima mješovita zona je proširena i nastavljena je nelegalna izgradnja. Regulacijskim planovima je predviđeno rješavanje problema vodoopskrbe i otpadnih voda, te

development began to spread throughout Dugo Polje, and special emphasis is placed on the impacts of secondary housing at the following localities: Risovac, Masna Luka and surrounding Blidinje Lake.

In the Dugo Polje valley, anthropogenic impacts are prominent as the entire landscape contains natural, cultural and historical features. Anthropogenic impacts are seen in the numerous small settlements, formed by scattered groups of secondary housing structures. The construction of second homes in recent years has substantially degraded the landscape, with the unplanned and uncontrolled changes to space, and the inappropriate architectural forms. Threats to the space are seen in the areas of Masna Luka, Risovac, Donje Bare and around Blidinje Lake. An additional issue is the development of mass tourism and the accompanying tourism developments in Risovac (ski hill), the unorganised gravel pits at multiple locations throughout Dugo Polje, the unprofessional reconstruction of structures of ethnographic heritage, building of inadequate local roads whose width and disorderliness also degrade the park area. Huts and cottages that are remnants of the ethnographic heritage are found along the edges of the fields, from Donje Bare to Sovička vrata, and their numbers are constantly declining. The unplanned construction of second homes, in addition to the visual degradation of the natural ambiance, this has also created ecological problems, as the majority of secondary housing structures do not have regulation septic tanks, and all wastewaters are released into the soil (Martinić et al., 2011).

According to the Blidinje Nature Park Spatial Plan (Marinović-Uzelac et al., 1996), protection is envisaged in three zones: 1. Natural zone, 2. Multipurpose zone, and 3. Cultural zone. The construction of tourism structures is envisaged only within the Multipurpose zone, and also proposes improvements to areas of secondary housing that degrade the landscape value and ecological balance (Marinović-Uzelac et al., 1996). The Blidinje Nature Park Spatial Plan was drafted in 1996, and now after 20 years requires revision. Special attention should be paid to environmental protection, natural and cultural sites, and the development of sustainable tourism with a planned approach to developing secondary housing, in order to protect the attractiveness of the area.

Of all the settlements containing second homes, a Regulation management plan (2010) has only been prepared for the Risovac area (Rudo Polje field), which also has a permanent population. The area of the Risovac 1 and 2 regulation plans includes the spatial unit within the inhabited area of Risovac. The Risovac 1 and 2 secondary settlements are situated in the Risovac rural settlement, in the northwestern part of the Jablanica municipality, and cover an area of 148 ha. With these regulation plans, the multipurpose zone was expanded, and illegal construction continued. The regulation plans envisage resolution of the issues of water supply and wastewaters and adopted regulations on the appearance of

su donesene odredbe po pitanju izgleda objekata (Martinić i dr., 2011; Službeni glasnik općine Jablanica, 2010). Potrebno je izraditi i usvojiti nove prostorne i regulacijske planove i zaštititi atrakcijsku osnovu. Veliki problem zaštiti ovog prostora te održivom razvoju turizma predstavlja neprimjerena i nelegalna izgradnja kuća/stanova za odmor, posebno u Risovcu gdje je najveći intenzitet sekundarnog stanovanja (sl. 3a), te u Masnoj Luci (sl. 3b) i okolici Blidinjeg jezera jer su te lokacije stavljene pod zaštitu. Izgradnja kuća za odmor trebala bi biti ograničena i dopuštena samo u prostorima koji su predviđeni prostornim planiranjem. Pored ovoga u budućem razvoju sekundarnog stanovanja potrebno je izgraditi osnovu infrastrukturu (vodovod, kanalizaciju, rasvjetu te prometnice, biciklističke i planinarske staze), zakonski odrediti način gradnje, arhitektonsko oblikovanje kuća za odmor u skladu s tradicijom gradnje planinskih kuća, te obnoviti i zaštititi etnografsku baštinu i uvrstiti je u turističku ponudu. Veliki problem s više aspekata predstavljaju deponije smeća, jedna veća deponija nalazi se u neposrednoj blizini Risovca, skijališta i najvećeg naselja s pojavom sekundarnog stanovanja.

structures (Martinić et al., 2011; Official Journal of the Jablanica Municipality, 2010). New spatial and regulation plans are needed to protect the attractiveness of this area. A significant issue for the protection of this area, and the sustainable development of tourism is the inappropriate and illegal construction of second homes, especially in Risovac where the highest intensity of secondary housing is found (Fig. 3a), Masna Luka (Fig. 3b) and surrounding Blidinje Lake. The construction of second homes should be restricted and permitted only in areas envisaged for this purpose in the spatial plan. Additionally, for the future development of secondary housing, it is necessary to construct the basic infrastructure (water supply, wastewater drainage, lighting and roads, cycling and hiking trails), legally define the building codes, the architectural form of second homes in line with the traditional construction of mountain huts, and restore and protect the ethnographic heritage and include it in the tourism offer. A significant problem, from multiple aspects, is waste disposal. There is a waste disposal area in the direct proximity of Risovac, the ski hill and the largest settlement containing secondary housing.

Sl. 3. Primjeri neprimjerene izgradnje kuća za odmor u naseljima Risovac (a) i Masna Luka (G. Badnji) i ostaci etnografske baštine (b)
 Fig. 3. Examples of inappropriate second home construction in the settlements Risovac (a) and Masna Luka (Gornji Badnji) and remnants of ethnographic heritage (b) (photos taken in 2017)

VLASNICI KUĆA/STANOVA ZA ODMOR I REKREACIJU U PARKU PRIRODE BLIDINJE

Na osnovama prikupljenih i statistički obrađenih podataka ukupan broj izgrađenih kuća/stanova za odmor i rekreaciju unutar granica Parka prirode Blidinje je oko 720 objekata (podatci iz 2016. i 2017. godine), od toga je detaljnije analizirano 609 kuća/stanova za odmor za koje su bili dostupni podaci. Od prikupljenih podataka o broju kuća/stanova za odmor, njihovom rasporedu u prostoru i prebivalištu vlasnika stanova/kuća za odmor provedena je analiza strukturnih obilježja vlasnika za 609 kuća/stanova

OWNERS OF SECOND HOMES IN BLIDINJE NATURE PARK

On the basis of the collected and statistically processed information, there was a total of about 720 constructed second homes within the borders of Blidinje Nature Park (data from 2016/17). Of the collected information on the number of second homes, their distribution in space, and the place of residence of the owners, an analysis of the structural characteristics of the owners of 609 second homes was conducted. The owners of the second homes in Blidinje Nature Park were analysed according to:

za odmor i rekreaciju. Vlasnici kuća/stanova za odmor i rekreaciju u Parku prirode Blidinje analizirani su:

1. Prema mjestima prebivališta u Bosni i Hercegovini
2. Prema mjestima prebivališta u Hrvatskoj
3. Prema udaljenosti prebivališta od receptivnih naselja u granicama Parka prirode Blidinje

Na sličan način vlasničku strukturu prema mjestu prebivališta i udaljenost receptivnog područja od mjesta prebivališta koristio je u analiziranju fenomena sekundarnog stanovanja na otoku Krku Opačić (2008; 2013).

*STRUKTURA VLASNIKA KUĆA/STANOVA ZA
ODMOR I REKREACIJU PREMA MJESTU
PREBIVALIŠTA U BOSNI I HERCEGOVINI*

Analizirajući podatke najveći broj vlasnika koji imaju prebivalište izvan PP Blidinje na teritoriju BiH je iz grada Ši-

1. their place of permanent residence in Bosnia and Herzegovina,
2. their place of permanent residents in Croatia,
3. the distance from their permanent residence to the receptive settlements in Blidinje Nature Park.

A similar method was used to analyse the ownership structure based on place of permanent residence and distance in examining the phenomenon of secondary housing on the island of Krk (Opačić 2008, 2013).

*STRUCTURE OF SECOND HOME OWNERS
BASED ON PLACE OF RESIDENCE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA*

In analysing the data, the largest share of owners having permanent residence outside the boundaries of Blidinje Nature Park, though within the territory of BiH,

Tab. 1. Broj vlasnika kuća/stanova za odmor prema prebivalištu u Bosni i Hercegovini u naseljima Parka prirode Blidinje 2016.

Table 1. Number of second home owners in Blidinje Nature Park in 2016 according to their permanent residence in Bosnia and Herzegovina

Općina/Grad Municipality/Town	Risovac ¹ Rudo polje	Masna Luka Gornji i Donji Badnji ²	Naselja u blizini jezera Blidinje ³ Settlements near the Blidinje Lake ³	Naselja u Dugom polju ⁴ Settlements at Dugo polje ⁴	Ukupno Total	Udio u % Share in %
Široki Brijeg	71	71	51	13	206	41,62 %
Mostar	73	9	8	10	100	20,20 %
Čitluk	34	3	3	23	63	12,73 %
Grude	36	3	1	0	40	8,08 %
Posušje	16	6	12	1	35	7,07 %
Čapljina	18	3	1	1	23	4,65 %
Čitluk /Međugorje*	8	0	0	2	10	2,02 %
Ljubuški	7	2	0	1	10	2,02 %
Tomislavgrad	5	1	0	0	6	1,21 %
Neum	0	0	0	2	2	0,40 %
Ukupno Total	268	98	76	53	495	100,00 %

*Naselje Međugorje nalazi se u općini Čitluk / Međugorje is located in the Čitluk municipality

¹ Prema Regulatorijskom planu „Risovac“ Općine Jablanica postoje vikend naselja Risovac 1 i 2 (Službeni glasnik općine Jablanica, br.5, 2010,5, 6), U sklopu naseljenog područja Risovac postoji još naselje Lokve gdje su također smješteni sekundarni objekti. / According to the Regulatory Plan “Risovac” of the Municipality of Jablanica there are weekend settlements Risovac 1 and 2 (Municipality of Jablanica Official Gazette, No 5, 2010, 5,6), As a part of the populated area Risovac there is also the Lokve settlement where the secondary facilities are located.

² U sklopu naseljenog područja Masna Luka nalaze se naselja Koševine i Podjabuka gdje su također smješteni sekundarni objekti. / Within the populated area of Masna Luka there are settlements Koševine and Podjabuka where the secondary facilities are also located.

³ U blizini jezera Blidinje nalaze se sljedeća naselja: Ivan Dolac, Varićak, Barzonja, Skokina draga, Borićevac, Sesaruša, u navedenim naseljima smješteni su sekundarni objekti. Te su tu uvrštena naselja Bare i Svinjača. / In the proximity of the Blidinje Lake there are settlements: Ivan Dolac, Varićak, Barzonja, Skokina draga, Borićevac, Sesaruša, all with secondary facilities, and there are also settlements Bare and Svinjača.

⁴ U ovu skupinu spadaju naselja u Dugom polju koja su smještena u podnožju planine Vrana: Dugo polje, Hajdučke vrleti i Modruša, u navedenim naseljima su smješteni sekundarni objekti. / Settlements at Dugo polje, located at the foot of the Vran Mountain, belong to this group: Dugo polje, Hajdučke vrleti and Modruša; secondary facilities are located in these settlements.

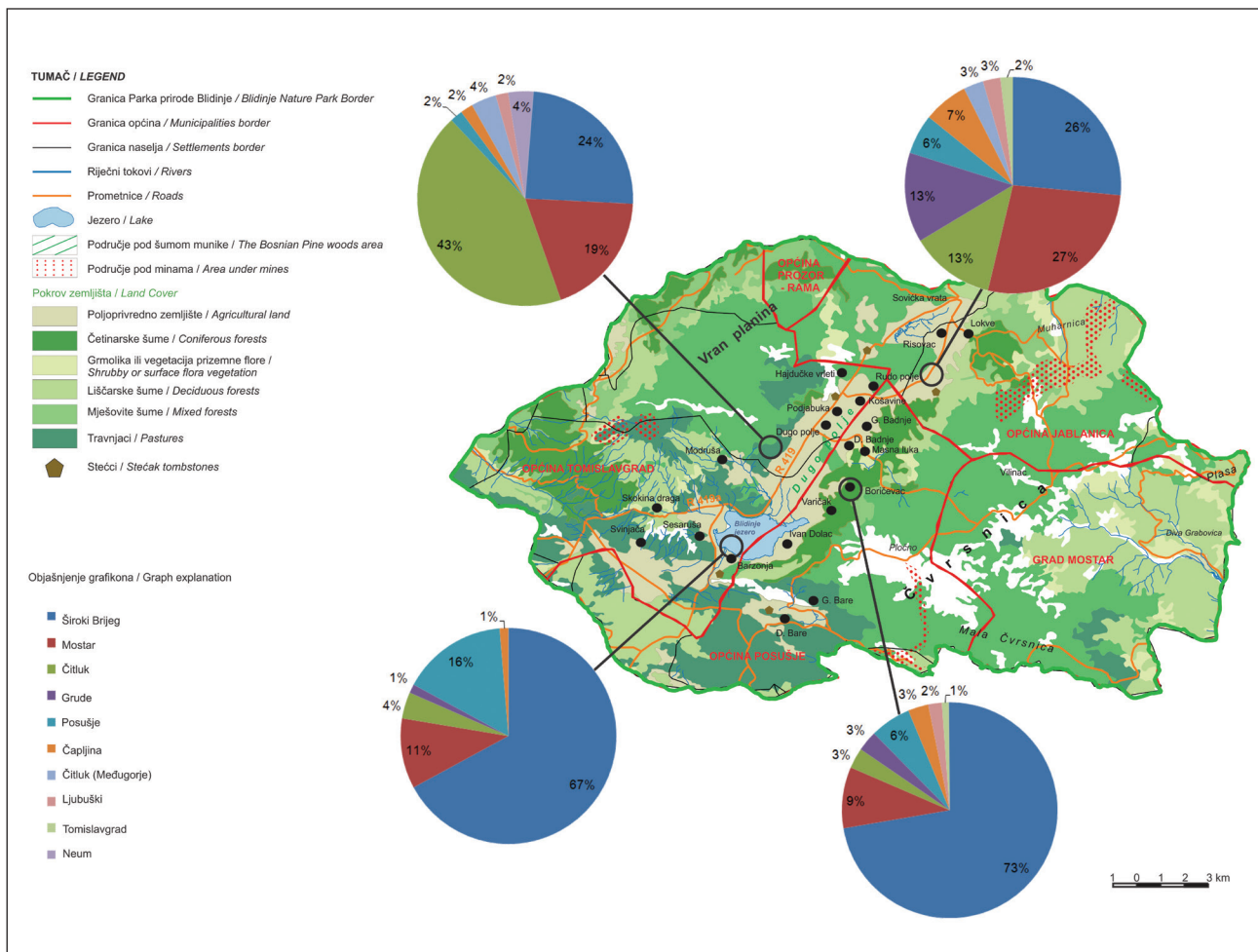
Izvor: Javno poduzeće Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, opskrbno područje Jug, Pogon Mostar, Radna jedinica Doljani, interni podaci

Source: Internal data of the Public Company Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, supply area South, Mostar, Doljani department.

rokog Brijega s ukupno 206 izgrađenih kuća/stanova za odmor na području PP Blidinje i udjelom od 41,62 % (Tab. 1). Najviše vlasnika koji imaju prebivalište izvan PP Blidinje, su iz grada Mostara, kao najvećeg urbanog središta ovog prostora, s ukupno 100 kuća/stanova za odmor, te udjelom od 20,20 %. Značajnije udjele izgrađenih kuća/stanova za odmor možemo uočiti kod vlasnika koji imaju prebivalište u općini Čitluk s ukupno 63 kuće/stana za odmor, te udjelom od 12,73 % i općini Grude s ukupno 40 kuća za odmor i rekreaciju, te udjelom od 8,08%. Glavni turistički motivi dolaska u ovo područje u zimskom periodu su blizina SRC „Risovac“, te mogućnosti aktivnosti na otvorenom posebno skijanja, povoljne cijene i relativno dobra prometna povezanost. Vlasnici kuća za odmor i rekreaciju koji se nalaze na relativno maloj udaljenosti od atraktivne destinacije imaju mogućnost češćeg posjećivanja kuće/stana za odmor i rekreaciju.

owners are from the town of Široki Brijeg, with a total of 206 constructed second homes in Blidinje Nature Park, accounting for 41.62% of all homes (Tab. 1). In second position are owners from the City of Mostar, as the largest urban centre in this area, with 100 second homes (20.20%). A significant share of constructed second homes is also observed among owners having permanent residence in the Čitluk municipality, with 63 homes (12.73%) and the Grude municipality, with 40 homes (8.08%). It can be assumed that the primary tourism motives for coming to this area in the winter period is the Risovac sports centre and the possibilities for outdoor activities, especially skiing, reasonable prices and relatively good transport connections. Second home owners who are relatively close to the attractive destinations have the possibility of more frequent visits to their second home.

Sl. 4. Brojčani udjele vlasnika kuća/stanova za odmor prema prebivalištu u Bosni i Hercegovini u skupinama naselja unutar Parka prirode Blidinje 2016.

Fig. 4. Share of owners of second homes in the groups of settlements within Blidinje Nature Park in 2016, by place of permanent residence

Na slici 4. prikazani su udjeli pojedinih vlasnika kuća za odmor prema četiri skupine naselja, na osnovi čega se može uočiti kako u naseljima Masna Luka i u okolici Blidinjeg jezera prevladavaju vlasnici iz Širokog Brijega, u Risovcu su najbrojniji vlasnici iz Mostara i u Dugom polju vlasnici iz Čitluka.

Navedeni podatci pokazuju kako veliki broj vlasnika kuća/stanova za odmor dolazi iz Zapadnohercegovačke županije (Široki Brijeg, Grude) i Hercegovačko-neretvanske županije (Mostar, Čitluk). Vlasnici kuća za odmor koji imaju prebivalište u općini Široki Brijeg i Grude, a njihova kuća za odmor se nalazi na području Masne Luke i Blidinjeg jezera odlučili su se za ovu lokaciju jer su ova područja smještena unutar županije Zapadnohercegovačke. Vlasnici kuća za odmor koji imaju prebivalište u općini Mostar i Čitluk, odlučili su se za lokaciju kuća za odmor u naseljima Risovac zbog atraktivne lokacije i blizine SRC „Risovac“, te smještaja ovog područja u granice Hercegovačko-Neretvanske županije. Neki vlasnici koji imaju prebivalište u Mostaru podrijetlom su iz općine Jablanica, ali su uslijed ratnih zbivanja preselili se u urbano središte Mostar. U nekim slučajevima lokacije kuća za odmor su na onim mjestima gdje su u prošlosti bile staje i pojate, jer najveća koncentracija kuća za odmor nalazi se upravo na onim lokacijama gdje se nalaze lokaliteti etnografske baštine.

Najveći broj vlasnika kuća za odmor s prebivalištem u gradovima i općinama BiH odlučili su se za izgradnju u naseljima Risovac i Rudo Polje s ukupnim brojem od 268 kuća/stanova za odmor zbog atraktivne lokacije i blizine SRC „Risovac“, odnosno zbog mogućnosti bavljenja sportsko-rekreativnim aktivnostima po relativno niskim cijenama, mogućnosti iznajmljivanja kuće za odmor, te odlaska u planinska područja u ljetnim mjesecima. Najveći broj vlasnika kuća za odmor s prebivalištem u BiH odlučili su se za izgradnju u naseljima Masna Luka, Gornji i Donji Badnji s ukupno 98 kuća/stanova za odmor iz razloga što je to područje prirodne raznolikosti koje je jako ugodno za boravak u ljetnim mjesecima kada su u niskoj Hercegovini nenasnosne vrućine.

Možemo pretpostaviti kako vlasnicima kuća/stanova za odmor iz ovih općina/gradova PP Blidinje nije zanimljiv samo u zimskom periodu, nego i u ljetnom periodu. PP Blidinje je za stanovnike naselja niske Hercegovine poznata i pristupačna atraktivna destinacija, koja nudi ruralnu i jedinstvenu krajobraznu ljepotu, daleko od gradske buke i nenasnosnih vrućina. Neki vlasnici su emotivno povezani s ovim područjem, pa postoji mogućnost dužeg boravka u kućama za odmor kada stariji vlasnici odu u mirovinu.

U Švedskoj suvremenije kuće za odmor grade se u rekreacijskim zaleđima urbanih područja, prirodno atraktivnim destinacijama, a postoji mogućnost obnove i adaptacije starih ruralnih kuća u kuće za odmor. Vlasnici kuća za odmor koji su uglavnom iz gradova, posjeduju kuću za odmor u blizini, te sudjeluju u aktivnostima na otvorenom posebno za vrijeme

Figure 4 shows the share of individual second home owners for the four groups of settlements. It can be seen that most homes in Masna Luka and in the area surrounding Blidinje Lake are owned by owners from Široki Brijeg, in Risovac most owners are from Mostar, while in Dugo Polje, the majority of owners are from Čitluk.

These data suggest that a large number of second home owners come from Western Herzegovina County (Široki Brijeg, Grude) and Herzegovina-Neretva County (Mostar, Čitluk). Owners having permanent residence in the municipalities of Široki Brijeg and Grude, and whose second homes are situated in the area of Masna Luka and Blidinje Lake decided on these locations as they are situated within the same county, Western Herzegovina. Those owners having residence in the municipalities of Mostar and Čitluk, decided on the location Risovac for their second home due to the attractive location and proximity to the Risovac sports centre, and the position of this area within the limits of Herzegovina-Neretva County. Some owners having residence in Mostar are originally from the Jablanica municipality, but due to the war events migrated into the city of Mostar. In some cases, the locations of these second homes are in those spots where stables and huts once stood, as the highest concentration of second homes is in those locations where the ethnographic heritage sites are found.

The largest number of second home owners having permanent residence in the towns and municipalities of BiH decided to build in the settlements of Risovac and Rudo Polje, with a total of 268 second homes, due to the attractive location and proximity of Risovac sports centre, i.e. due to the possibility of sports and recreation activities at relatively low prices, the possibility of second home rentals, and visiting the mountains in the summer months. The majority of second home owners having residence in BiH decided to build in the settlements of Masna Luka, Gornji and Donji Badnji, with a total of 98 second homes, as this is an area of natural diversity which is very pleasant to visit in the summer months, when the lowlands of Herzegovina are stifflingly hot.

It can be assumed that the second home owners from these municipalities/towns find Blidinje Nature Park to be interesting both in the winter and summer. Blidinje Nature Park is a well known, accessible and attractive destination for the residents of the Herzegovina lowlands, offering a unique, rural landscape, far from the city noise and high heat. Some owners are emotionally tied to this area, so longer stays in these second homes are possible once older owners enter retirement.

In Sweden, contemporary second homes are constructed outside of urban areas in naturally attractive destinations, and there is also the possibility of restoring and refurbishing old rural houses into second homes. Second home owners from the city usually own second homes

vikenda i odmora. Aktivnosti poput alpskog skijanja i rekreativnog hodanja su najzastupljenije aktivnosti vlasnika kuća za odmor i onih koji iznajmljuju kuću za odmor zbog aktivnosti na otvorenom (Müller, 2013). U Finskoj vlasnici kuća za odmor smatraju se potencijalnim stalnim stanovnicima u depopulacijskim ruralnim područjima, ali istraživanja pokazuju kako vlasnici kuća za odmor koji su u mirovini žele kombinirati najbolje strane urbane i ruralne životne sredine (Hiltunen i dr., 2013.).

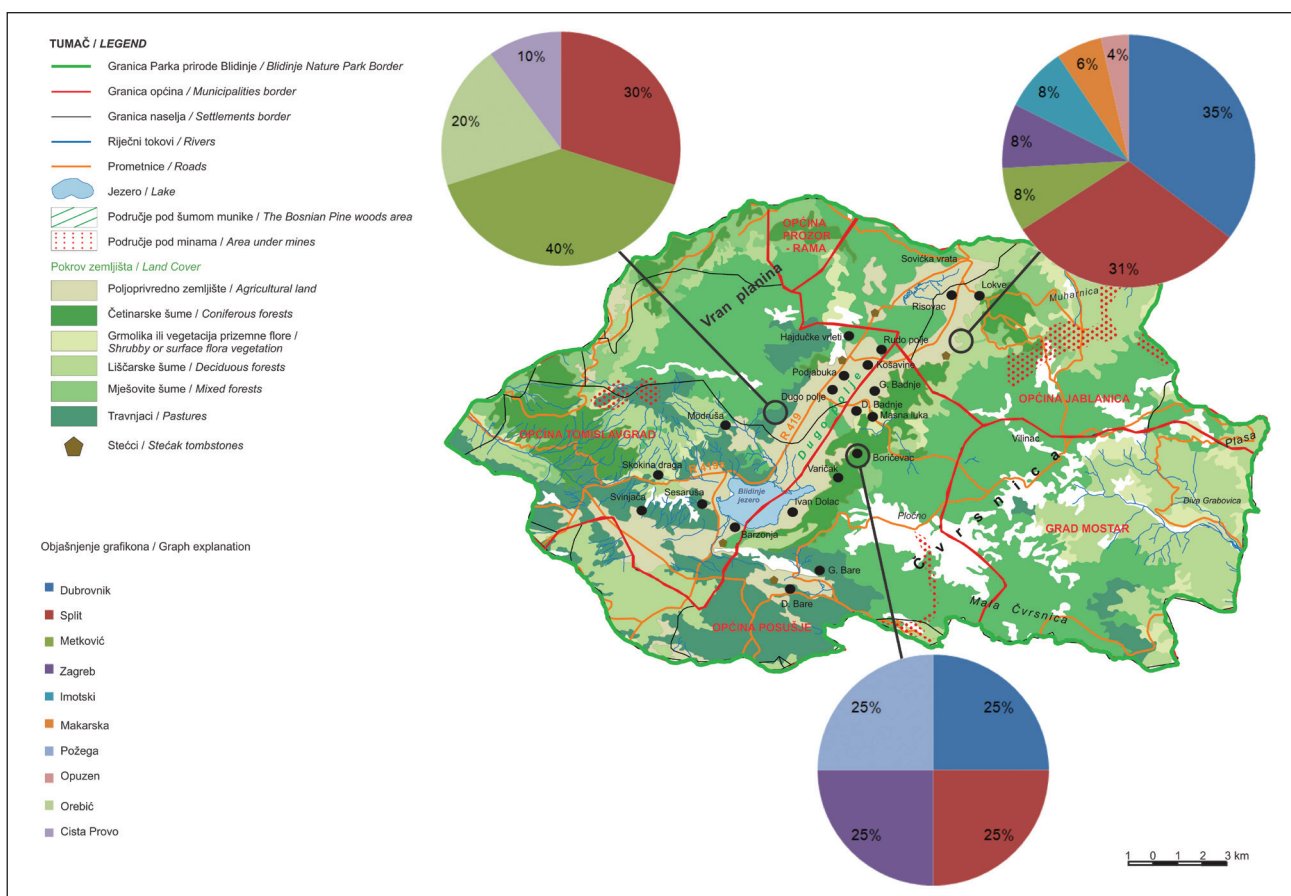
STRUKTURA VLASNIKA KUĆA/STANOVA ZA ODMOR I REKREACIJU PREMA MJESTU PREBIVALIŠTA U HRVATSKOJ

Prema podacima najveći broj vlasnika koji imaju prebivalište u Hrvatskoj je iz grada Dubrovnika s ukupno 31 izgrađenom kućom/stanom za odmor i rekreaciju na području PP Blidinje i udjelom od 27,19 % od ukupnih 114 kuća/stanova za odmor (Tab. 2). Prema broju vlasnika iz Hrvatske koji imaju kuća/stan za odmor u PP Blidinje, dru-

nearby, and take part in outdoor activities during the weekend and holidays. Activities such as alpine skiing and recreational hiking are the most common activities for second home owners, and for those renting second homes to pursue outdoor activities (Müller, 2013). In Finland, second home owners are considered potentially permanent residents in depopulated rural areas, though research has shown that second home owners who are retired want to combine the best sides of urban and rural living (Hiltunen et al., 2013.).

STRUCTURE OF SECOND HOME OWNERS ACCORDING TO THEIR PLACE OF RESIDENCE IN CROATIA

According to the data, the highest number of second home owners having permanent residence in Croatia are from the city of Dubrovnik, with a total of 31 constructed second homes in Blidinje Nature Park, accounting for 27.19% of the total 114 second homes (Tab. 2). According to the number of owners having second homes in Blidinje

Sl. 5. Brojčani udjeli vlasnika kuća/stanova za odmor prema prebivalištu u Hrvatskoj u skupinama naselja unutar Parka prirode Blidinje 2016

Fig. 5. Share of second home owners in groups of settlements in Blidinje Nature Park in 2016 according to their residence in Croatia

gi po redu je grad Split s ukupno 30 izgrađenih kuća/stanova za odmor, te udjelom od 26,32 %. Dubrovnik i Split su najveća urbana središta Hrvatske koja se nalaze relativno blizu PP Blidinje.

Na slici 5. prikazani su udjeli pojedinih vlasnika kuća za odmor prema tri skupine naselja jer vlasnici iz Hrvatske nemaju kuće za odmor u okolici Blidinjeg jezera. Na osnovi grafičkog prikaza možemo uočiti kako prevladavaju vlasnici iz Dubrovnika i Splita u području Risovca. U naseljima u Dugom polju prevladavaju vlasnici iz Metkovića, u naseljima Masne Luke svega su četiri vlasnika iz Dubrovnika, Splita, Zagreba i Požege.

Možemo također pretpostaviti kako vlasnicima kuća/stanova za odmor iz gradova Dubrovnika i Splita PP Blidinje nije samo zanimljiv u zimskom periodu. U ljetnom periodu

Nature Park, the second most represented city is Split, with 30 homes (26.32%). Dubrovnik and Split are the largest urban areas in Croatia that are relatively near to Blidinje Nature Park.

Figure 5 shows the share of second home owners for the three groups of settlements, as owners from Croatia do not have homes in the vicinity of Blidinje Lake. The graph shows that home owners from Dubrovnik and Split dominate in the Risovac area. In the Dugo Polje area, most owners are from Metković, while in the settlement Masna Luka, there are only four owners from Croatia, one from Dubrovnik, Split, Zagreb and Požega.

It can also be assumed that the second home owners from Dubrovnik and Split find Blidinje Nature Park interesting also outside the winter period. In the summer, the park

Tab. 2. Broj vlasnika kuća/stanova za odmor prema prebivalištu u Hrvatskoj po naseljima Parka prirode Blidinje 2016.

Table 2. Number of owners of second homes in Blidinje Nature Park in 2016 by their residence in Croatia

Općina/Grad Municipality/Town	Risovac ¹ Rudo polje	Masna Luka Gornji i Donji Badnji ²	Naselja u blizini jezera Blidinje ³ Settlements near the Blidinje Lake ³	Naselja u Dugom polju ⁴ Settlements at Dugo polje ⁴	Ukupno Total	Udio u % Share in %
Dubrovnik	30	1	0	0	31	27,19 %
Split	26	1	0	3	30	26,32 %
Metković	7	0	0	4	11	9,65 %
Zagreb	7	1	0	0	8	7,02 %
Imotski	7	0	0	0	7	6,14 %
Makarska	5	0	0	0	5	4,39 %
Opuzen	3	0	0	0	3	2,63 %
Hvar	2	0	0	0	2	1,75 %
Orebić	0	0	0	2	2	1,75 %
Osijek	2	0	0	0	2	1,75 %
Ploče	2	0	0	0	2	1,75 %
Slavonski Brod	2	0	0	0	2	1,75 %
Cista Provo	0	0	0	1	1	0,88 %
Konavle	1	0	0	0	1	0,88 %
Omiš	1	0	0	0	1	0,88 %
Požega	0	1	0	0	1	0,88 %
Pula	1	0	0	0	1	0,88 %
Šibenik	1	0	0	0	1	0,88 %
Zadar	1	0	0	0	1	0,88 %
Zmijavci	1	0	0	0	1	0,88 %
Župa Dubrovačka	1	0	0	0	1	0,88 %
Ukupno	100	4	0	10	114	100,00 %

Izvor: Javno poduzeće Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, opskrbno područje Jug, Pogon Mostar, Radna jedinica Doljani, interni podaci

Source: Internal data of the Public Company Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, supply area South, Mostar, Doljani department

stanovništvu turističkih urbanih sredina, PP Blidinje nudi inverziju tj. ugodniju klimu, očuvanu prirodu, ruralni krajolik, koji je daleko od gradske buke i gužve, te nesnosnih vrućina. Najviše lociranih kuća za odmor čiji su vlasnici iz Hrvatske ima u naselju Risovac zbog blizine SRC „Risovac“ i povoljnih cijena, te je to jedino područje unutar PP „Blidinje“ za koje je donesen regulacijski plan i gdje se moglo po povoljnim cijenama kupiti zemljište ili kuća za odmor i rekreaciju.

Značajnije udjele izgrađenih kuća/stanova za odmor možemo uočiti kod vlasnika koji imaju prebivalište u gradu Metković s 11 izgrađenih kuća za odmor i udjelom od 9,65 %, te Zagrebu s 8 izgrađenih kuća za odmor i rekreaciju i udjelom od 7,02 %. Vlasnici kuća za odmor iz Metkovića odabrali su ovu lokaciju zbog blizine atraktivnog područja, a vlasnici koji imaju prebivalište u Zagrebu vjerojatno su iz emotivnih razloga odlučili se za izgradnju kuće/stana za odmor u PP Blidinje kako bi za dužih odmora imali priliku provesti vrijeme u svom rodnom kraju. Specifična obilježja mjesta se odnose na blizinu skijaškog lifta kao najatraktivnijeg mjesta za izgradnju kuća za odmor i povijesna povezanost s mjestom može biti presudna za kupovinu kuće za odmor (Lundmark i Marjavaara, 2005). Najveći broj vlasnika kuća za odmor s prebivalištem u općinama i gradovima u Hrvatskoj odlučili su se za izgradnju u naseljima Risovac i Rudo Polje s ukupnim brojem od 100 kuća/stanova za odmor i rekreaciju.

Vlasnici kuća/stanova za odmor u nekim slučajevima nisu u mogućnosti kupiti kuću za odmor u zemlji u kojoj imaju prebivalište, pa se odluče za kupovinu kuća/stanova za odmor u susjednim zemljama. Razlozi za to mogu biti nedostatak zemljišta za izgradnju na poželjnim lokacijama (poput jezera ili planinskog područja) u domovini, te povoljnije cijene nekretnina u susjednim zemljama. Ruski

offers a temperature inversion and a pleasant climate to the population from urban areas, in addition to preserved nature, a rural landscape, far from the city noise and crowds and the stifling heat. The most second homes owned by persons from Croatia are found in the settlement Risovac, due to the proximity to the Risovac sports centre and the favourable prices, and also because this is the only area in Blidinje Nature Park to have an adopted regulation plan, and where it is possible to purchase land or a second home at a reasonable price.

A more significant share of constructed second homes can be observed for owners residing in the town of Metković, with 11 constructed second homes (9.65%), and Zagreb, with 8 second homes (7.02%). Second home owners from Metković selected this location due to its proximity to this attractive area, while owners from Zagreb likely have emotional reasons for the construction of second homes in Blidinje Nature Park, in order to spend time in their hometown area during longer holidays. The specific feature of these places is the proximity to the ski hill as the most attractive place for construction of a second home, and historical association with the place, which can be the deciding factor in deciding to purchase a second home (Lundmark & Marjavaara, 2005). The highest number of second home owners with permanent residence in the municipalities and towns of Croatia decided to build in the settlements of Risovac and Rudo Polje, with a total of 100 second homes.

Second home owners, in some cases, were not able to purchase a second home in the country where they have residence, and so they decided to purchase such a home in the neighbouring country. The reasons for this may be the lack of construction land in desirable locations (such as lake and mountain areas) in their homeland, and more

Tab. 3. Broj kuća/stanova za odmor i rekreaciju prema udaljenosti od prebivališta vlasnika u naseljima Parka prirode Blidinje 2016.

Table 3. Number of second homes by distance from the owner's place of residence to the settlements of Blidinje Nature Park in 2016.

Naselja	0-99km	Udio u %	100-249km	Udio u %	250 km i više	Udio u %	Ukupno	Udio u %
Settlements	0-99km	Share in %	100-249km	Share in %	250 km and over	Share in %	Total	Share in %
Risovac	281	76,36 %	75	20,38 %	12	3,26 %	368	100,00%
Masna Luka	98	96,08 %	2	1,96 %	2	1,96 %	102	100,00%
Naselja u blizini jezera Blidinje	76	100,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %	76	100,00%
Naselja u Dugom polju	52	82,54 %	11	17,46 %	0	0,00 %	63	100,00%
Ukupno Total	507	83,25 %	88	14,45 %	14	2,30 %	609	100,00%

Izvor: Javno poduzeće Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, opskrbno područje Jug, Pogon Mostar, Radna jedinica Doljani, interni podaci

Source: Internal data of the Public Company Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, supply area South, Mostar; Doljani department

vlasnici su kupili ili izgradili kuće za odmor u susjednoj Finskoj zbog boljih lokacija i povoljnijih cijena (Lipkina, 2013). Inozemna potražnja usmjerena je na nekretnine u blizini skijaški centara (Hiltunen i dr., 2013). U području PP Blidinje vlasnici kuća za odmor koji imaju prebivalište u Hrvatskoj, bili su motivirani povoljnijim cijenama nekretnina, blazinom skijališta te očuvanim prirodnim planinskim krajolicima, za kupovinu ili izgradnju kuća/stanova za odmor u susjednoj BiH. Najveći broj kuća/stanova za odmor (preko 50 %) smješten je na području ruralnog naselja Risovac/Rudo polje u neposrednoj u blizini SRC „Risovac“, jedinom naselju sa stalnim stanovništvom, znatno manji broj kuća/stanova za odmor smješten je u ostalim analiziranim područjima, koja su populacijski prazna.

STRUKTURA VLASNIKA PREMA UDALJENOSTI PREBIVALIŠTA OD RECEPTIVNIH NASELJA U GRANICAMA PARKA PRIRODE BLIDINJE

Najveći broj vlasnika kuća/stanova za odmor i rekreaciju ima prebivalište na udaljenosti unutar 100 km, njihov broj je 507 s udjelom od 83,25 % od ukupno 609 vlasnika kuća/stanova za odmor (Tab. 3). Na udaljenosti od 100 do 250 km od mjesta prebivališta živi 88 vlasnika kuća/stanova za odmor odnosno 14,45 %. Na udaljenostima većim od 250 km prebivalište ima samo 14 vlasnika kuća/stanova za odmor, s tim da samo jedan vlasnik kuće/stana za odmor i rekreaciju ima prebivalište na udaljenosti većoj od 500 km.

Najveći broj vlasnika kuća/stanova za odmor imaju prebivalište na udaljenosti unutar 250 km iz razloga što najveći broj vlasnika kuća/stanova za odmor dolazi zimi na skijanje u PP Blidinje iz područja niske Hercegovine (Zapadnohercegovačka i Hercegovačko-neretvanska županija) te južne i srednje Dalmacije (dva najveća urbana središta Dubrovnik i Split), te su gradili kuće za odmor na svim atraktivnim lokacijama unutar PP Blidinje. Ova udaljenost je posebno pogodna za vlasnike kuća/stanova za odmor koji žele vikend provesti na snijegu, a relativno brzo se mogu vratiti svom prebivalištu. Na udaljenosti do 100 km vlasnici kuća/stanova za odmor uglavnom imaju prebivalište u gradovima i naseljima Zapadnohercegovačke županije (Široki Brijeg, Grude, Posušje itd.), Hercegovačko-neretvanske županije (Mostar, Čitluk, Međugorje) i Hercegbosanske županije (Tomislavgrad), te granična naselja s Hrvatskom kao što je Imotski, koji je preko Posušja relativno dobro prometno povezan s Parkom prirode Blidinje. Značajno je primijetiti, kako nema puno vlasnika kuća/stanova za odmor koji imaju prebivalište na većim udaljenostima, odnosno na udaljenostima većim od 250 km od atraktivne destinacije. Možemo zaključiti kako su glavna emitivna područja uglavnom smještena na udaljenosti do 250 km od atraktivne destinacije.

favourable property prices in the neighbouring country. Russian owners purchased second homes in neighbouring Finland due to better locations and lower prices (Lipkina, 2013). Foreign demand is directed at property near ski centres (Hiltunen et al., 2013). In the Blidinje Nature Park area, second home owners having residence in Croatia were motivated by the low property prices, proximity to the ski hill, and the preserved mountain landscapes in their decision to purchase or build a second home in neighbouring BiH. The highest number of second homes (over 50%) are situated in the rural area Risovac/Rudo polje near the Risovac sports centre, the only settlement with a permanent population, while a substantially smaller share of second homes are found in other analysed areas which have no permanent population.

STRUCTURE OF OWNERS BY DISTANCES FROM THEIR PERMANENT RESIDENCE TO THE RECEPTIVE BORDERS OF BLIDINJE NATURE PARK

The highest number of second home owners have their permanent residence within 100 km, i.e. 507 of the total 609 second homes (83.25%) (Tab. 3). A total of 88 second home owners (14.45%) reside 100 to 250 km from their second home. Only 14 second home owners live further than 250 km from their second home, while only 1 lives more than 500 km away.

The majority of second home owners have their permanent residence within 250 km since most second home owners come to Blidinje Nature Park in winter to ski from the area of lower Herzegovina (Western Herzegovina and Herzegovina-Neretva Counties) and from southern and central Dalmatia (the two largest urban centres Dubrovnik and Split), and they constructed second homes in all the attractive locations within Blidinje Nature Park. This distance is particularly suitable for second home owners wanting to spend weekends in the snow, and be able to return home relatively quickly. At distances to 100 km, the second home owners primarily have permanent residence in cities and settlements of the Western Herzegovina County (Široki Brijeg, Grude, Posušje, etc.), Herzegovina-Neretva County (Mostar, Čitluk, Međugorje) and Herceg-Bosna County (Tomislavgrad), and in the bordering Croatian towns such as Imotski, which via Posušje is relatively well connected to Blidinje Nature Park. It can be observed that there are not many second home owners having residence at greater distances, e.g. over 250 km away from the attractive destinations. It can be concluded that the main source areas are primarily situated at distances of up to 250 km from the attractive destinations.

The distance from the residence and knowledge of the tourism destination are the main motives for purchase

Udaljenost prebivališta i poznavanje turističke destinacije je jedan od značajnih motiva za kupovinu kuće za odmor. Povijesna povezanost važna je za odabir lokacije kuće za odmor, mnogi vlasnici kuća za odmor imaju prebivalište u istoj regiji ili susjednom malom gradu (Ludmark i Marjavaara, 2005). U slučaju vlasnika kuća za odmor na području PP Blidinje prevladavali su slični razlozi za izgradnju ili kupovinu kuća za odmor.

Područje PP Blidinje je u prošlosti bilo naseljeno područje, danas je u njemu izraženo populacijsko praznjenje. Kako ne bi došlo do potpunog napuštanja ovog prostora potrebno je raditi na gospodarskom razvoju, te poticajnim mjerama zadržati stalno stanovništvo. Razloge trenutnog stanja u PP Blidinje možemo tražiti svakako u administrativnoj podijeljenosti područja te pretjeranoj i nekontroliranoj izgradnji kuća za odmor, s neodgovarajućom osnovnom infrastrukturom predstavlja veliki problem za upravljanje PP Blidinje, a poseban problem predstavljaju sekundarni objekti u blizini prirodno atraktivnih krajolika. Pojavu sekundarnog stanovanja u planinskim područjima BiH, pa tako i u PP Blidinje trebalo bi s više aspekata detaljnije istražiti. Potrebno je izraditi nove prostorne i regulacijske planove, kojim će se sekundarno stanovanje kontrolirati i razvijati održivi razvoj turizma s zaštitom atrakcijske osnove vrijednih prirodnih i kulturno-povijesnih dobara, kojim obiluje PP Blidinje.

ZAKLJUČAK

Sekundarno stanovanje u Bosni i Hercegovini, posebno u njenom planinskom području, posljednjih petnaest godina je u stalnom porastu. Broj kuća/stanova za odmor u planinskim područjima i prirodno atraktivnim krajolicima je u porastu iz razloga što je sve veći broj stanovnika urbanih središta zainteresiran za provođenje odmora u planinskim područjima posebno u zimskom periodu zbog zimskih sportskih aktivnosti, a u ljetnom periodu zbog boravka u prirodno atraktivnim krajolicima.

U PP Blidinje razvojem turizma dolazi do polarizacije i intenzivnije pojave sekundarnog stanovanja odnosno do nelegalne, nekontrolirane i stihijske izgradnje kuća/stanova za odmor na četiri lokacije. Kuće/stanovi za odmor nepravilno su razmješteni duž Dugog polja s najvećom koncentracijom u blizini SRC „Risovac“, te prirodno atraktivnim krajolicima gdje je pronađena etnografska baština, odnosno na lokacijama gdje su bili smješteni stočarski stanovi. Na osnovi navedenog možemo zaključiti kako je potvrđena prva hipoteza o povećanoj izgradnji kuća za odmor izgradnjom suvremenog skijališta u sklopu SRC „Risovac“. Kuće za odmor smještene su u blizini stočarskih stanova, ali i na drugim lokacijama, tako da je treća hipoteza u najvećem dijelu potvrđena ali ne u potpunosti. Poseban problem

of a second home. A historical connection is important for the selection of the location of the second home, and many second home owners have residence in the same region or neighbouring small town (Ludmark & Marjavaara, 2005). In the case of second home owners in Blidinje Nature Park, similar reasons are evidence for the purchase or construction of a second home.

The area of Blidinje Nature Park was inhabited in the past, though today it is characterised by prominent depopulation. In order to prevent the complete abandonment of this area, it is necessary to spur economic development, and implement stimulative measures to retain the permanent population. The reasons for the current state in Blidinje Nature Park can certainly be sought in the administrative fragmentation of the park area, and the excessive and uncontrolled construction of second homes, with inadequate basic infrastructure. These are important problems in the management of Blidinje Nature Park, while the presence of secondary housing near naturally attractive locations is a particular issue. The appearance of secondary housing in the mountainous areas of BiH, including Blidinje Nature Park requires more detailed research. New spatial and regulation plans are required to control secondary housing and to develop sustainable tourism development and protect the attractiveness of the natural, cultural and historical values within the park.

CONCLUSIONS

Secondary housing in Bosnia and Herzegovina, especially in its mountainous areas, has been increasingly steadily over the past 15 years. The number of second homes in mountain areas and naturally attractive landscapes is on the rise, since increasing numbers of urban dwellers are interested in spending their vacations in the mountains, especially in winter due to winter sports activities, and in the summer to spend time in attractive landscapes.

The development of tourism in Blidinje Nature Park is currently becoming polarised, with more intensive illegal, unplanned and uncontrolled construction of second homes at four locations. The second homes are irregularly scattered throughout Dugo Polje field, with the highest concentration around the Risovac sports centre and naturally attractive landscapes featuring ethnographic heritage, and in locations where shepherd huts once stood. It can be concluded that the first hypothesis on the increased construction of second homes was stimulated by the construction of a modern ski hill within the Risovac sports centre. The second homes are situated near the shepherd huts, and at other sites, and therefore the third hypothesis has been partially confirmed. A specific issue is the secondary housing in the area of Masna Luka

predstavlja sekundarno stanovanje u blizini područja Masna Luka i u okolici jezera Blidinje koja su stavljena pod strogu zaštitu. Razvoj sekundarnog stanovanja odvija se u prostoru koji je zahvaćen negativnim trendovima populacijskog i gospodarskog razvoja, u uvjetima ne razvijene infrastrukture, nedovoljno razvijene turističke ponude, prometne povezanosti, administrativne rascjepkanosti itd. Na osnovu trenutnog stanja postoji mogućnost policentričnog razvoja sekundarnog stanovanja unutar Parka prirode, ali bi sekundarno stanovanje trebalo ograničiti samo na zone koje su predviđene za izgradnju, te izraditi nove prostorne i regulacijske planove upravljanja.

Intenzivniji utjecaj sekundarnog stanovanja unutar PP Blidinje zabilježen je u četiri skupine naselja duž Dugog polja: Risovac, Masna Luka, Dugo polje i u blizini jezera Blidinje. Struktura vlasnika kuća/stanova za odmor u PP Blidinje analizirana su na osnovu kvantitativnih podataka koji su prikupljeni iz sekundarnih izvora podataka (2016. i 2017. godine). Analizom s geografskog aspekta strukturnih obilježja vlasnika kuća/stanova za odmor prema mjestu prebivališta najveći broj vlasnika kuća za odmor je iz Širokog Brijega i Mostara iz Bosne i Hercegovine, a najveći broj vlasnika kuća za odmor je iz Splita i Dubrovnika iz Hrvatske. Najveći broj vlasnika kuća/stanova za odmor udaljeni su 100 km od atraktivne destinacije. Vlasnici kuća/stanova za odmor imaju prebivalište u okolnim urbanim središtima Zapadnohercegovačke i Hercegovačko-neretvanske županije (BiH) i Južnom jadranskom primorju (susjedne Hrvatske). Na osnovu navedenog možemo zaključiti kako je druga hipoteza u potpunosti potvrđena.

Vlasnici kuća/stanova za odmor odabrali su ovu atraktivnu destinaciju zbog više razloga, koji se mogu sagledati s ekonomskog, geografskog, ekološkog, te socijalnog i sociokulturnog. Na osnovu ovog istraživanja možemo uočiti prekogranični interes za kupovinu ili izgradnju kuća za odmor u susjednim zemljama koje imaju povoljnije cijene, atraktivne prirodne lokacije, zimske sportsko-rekreacijske centre, te koja nisu prometno udaljena, zastupljen je u Bosni i Hercegovini ali i u svijetu (npr. ruski vlasnici kuća za odmor u Finskoj, njemački vlasnici kuća za odmor u Švedskoj).

Trenutno stanje unutar PP Blidinje, negativni populacijski i gospodarski trend, neplanska i stihijska izgradnja kuća/stanova za odmor, neadekvatna zaštita prirodnih krajolika, kulturno-povijesne i etnografske baštine mogle bi u budućnosti značiti gubitak atrakcijske osnove ove destinacije. Ukoliko se nešto ne poduzme mogli bi se produžiti populacijski i gospodarski negativni trendovi. Održivi razvoj turizma s zaštitom atrakcijske osnove i kontrolirana izgradnja kuća za odmor u skladu s prostornim i regulacijskim planovima mogle bi spriječiti degradaciju i negativne razvojne trendove u budućnosti.

and the surroundings of Blidinje Lake, which are under strict protection. The development of secondary housing is unfolding in an area facing negative population trends and economic development, in conditions of undeveloped infrastructure, insufficiently developed tourism, transport connections, administrative fragmentation, etc. Given the current state, there is the possibility of polycentric development of secondary housing within the nature park, though secondary housing should be limited only to those zones envisaged for construction. New spatial and regulation management plans are needed.

The intensive impacts of secondary housing within Blidinje Nature Park have been recorded in four groups of settlements through Dugo Polje: Risovac, Masna Luka, Dugo Polje and surrounding Blidinje Lake. The ownership structure of second home owners was analysed based on quantitative data collected from secondary data sources (2016 and 2017). An analysis of the geographic aspects of the structural characteristics of second home owners based on their place of permanent residence shown that the majority of home owners are from Široki Brijeg and Mostar in Bosnia and Herzegovina, while the majority of home owners from Croatia come from Split and Dubrovnik. Most home owners live less than 100 km from the attractive destinations. The second home owners have residence in the surrounding urban centres in the Western Herzegovina and Herzegovina-Neretva Counties (BiH) and in the southern Adriatic coast (neighbouring Croatia). Based on this, it can be concluded that the second hypothesis was completely confirmed.

Home owners have selected this attractive destination for many reasons, which can be viewed from the economic, geographic, ecological, social and sociocultural aspects. Based on this study, the observed cross-border interest for the purchase or construction of second homes in neighbouring countries with more reasonable prices, attractive natural sites, winter sport centres and nearby is seen both in Bosnia and Herzegovina and elsewhere in the world (e.g. Russians second homes in Finland, Germans in Sweden).

The current situation in Blidinje Nature Park, the negative population and economic trends, unplanned construction of second homes, lack of protection of the natural landscape, cultural, historical and ethnographic heritage could result in a future loss of attractiveness of this destination. Unless steps are taken, the negative population and economic trends could deepen further. The sustainable development of tourism and protection of the attractiveness of this area, with the control of home construction in accordance with spatial and regulation plans, could prevent further degradation and negative development trends in the future.

LITERATURA / LITERATURE

- Alfier, D. (1987): Pristup istraživanju uzroka i posljedica pretjerane izgradnje kuća za odmor i rekreaciju na području Jugoslavije s posebnim osvrtom na Hrvatsku, u: Turizam i prostor - ekološki aspekti konfliktnih situacija, zbornik radova (ur. Horak, S.), Zagreb 1987, 237-266.
- Alfier, D. (1994): Kolizije dokoličarske sredine i prirodne okoline u obalnom prostoru, Turizam – izbor radova 1994., 261-281. (izvorni rad 1977.)
- Bešlagić, Š. (1971a): Stećci i njihova umjetnost, Sarajevo, 158 pp.
- Bešlagić, Š. (1971b): Stećci, kataloško-topografski pregled, Sarajevo.
- Crkvenčić, I., Malić, A. (1988): Agrarna geografija, Zagreb, 217 pp.
- Curić, Z. (1989): Transformacija primorskih naselja općine Kardeljevo pod utjecajem turizma, Geografski glasnik 51, 165-172.
- Čović, B., Basler, Đ., Miletić, N., Paškvalin, V. (1988): Arheološki leksikon, Tom 3, Sarajevo.
- Dijst, M., Lanzendorf, M., Barendregt A., Smit, L. (2005): Second homes in Germany and the Netherlands: Ownership and travel impact explained, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 96 (2), 139-152.
- Flognfeldt, T. (2004): Second Homes as a Part of a New Rural Lifestyle in Norway. In: Hall C. M., Müller D. K. (ed.) Tourism mobility and second homes: between elite landscape and common ground, Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto, 233-243.
- Hiltunen, M. J., Pitkänen, K., Vepsäläinen, M., Hall, C. M. (2013): Second Home Tourism in Finland: Current Trends and Eco-Social Impacts. In: Roca, Z (ed.) Second Home Tourism in Europe: Lifestyle Issues and Policy Responses, Lisabon, Portugal, 165-199.
- Jolić, R. (2015): Povijest polja, u: Međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2015: zbornik radova (ur. Čolak, I.), Mostar 2015, 187-216.
- Klarić, Z. (1989): Sekundarne rezidencije u Jugoslaviji – prostorni raspored i utjecaj na okolinu, Geografski glasnik, 51, 75-90.
- Krasić, P. S. (1996): Povratak u Polja. Posuški zbornik 1, 141-151.
- Kušen, E. (1987): Izgradnja koja devastira morsku obalu, u: Turizam i prostor- ekološki aspekti konfliktnih situacija: zbornik radova (ur. Horak, S.), Zagreb 1987, 145-177.
- Lipkina, O. (2013): Motives for Russian Second Home Ownership in Finland. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism 13 (4), 299-316.
- Lovrić, I., Maslač, D., Čutura, B. (2015): Prometna povezanost Parka prirode Blidinje, u: Međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2015: zbornik radova (ur. Čolak, I.), Mostar 2015, 517-524.
- Lundmark, L., Marjavaara, R. (2005): Razmještaj kuća za odmor u švedskom planinskom području. Turizam 53 (1), 3-16.
- Mandić, Z., Rezo, N. (2005): Problemi zaštite okoliša i održivog razvitka u Parku prirode Blidinje, u: Prvi međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2005: zbornik radova (ur. Čolak I.), Blidinje, 16.-17. rujna 2005., 487-504.
- Marinović-Uzelac, A., Pegan, S., Arbutina, D., Gašparović, S., Zelenika, M., Sliškoivić, I., Bralić, I., Kušen, E., Vego, J., Krasić, P., Ramljak, M., Anđelić, M., Soldo, V. (1996.): Prostorni plan Parka prirode Blidinje, Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Martinić, I., Hatić, D., Šteko, V., Mesić, Z., Kušan, V., Pilaš, I., Antonić, O., Malić Bandur, K., Šaravanja, K., Mazija, M., Berta, A., Magajne, M., Kapelj, S., Pistotnik, M., Aničić, Ž., Bilopavlović, V., Ivanković, P., Jelavić, S., Komadina, N., Laganin, M., Mandić, D., Mikulić, A., Rakić, M., Šetka Prlić, M. (2011): Nacrt Plana upravljanja za Park prirode Blidinje, Zagreb/Mostar, 99 pp.
- Medić M., Milićević, M. (2015): Pravni temelj za status zaštićenog područja i turistička valorizacija Parka prirode Blidinje, u: Međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2015: zbornik radova (ur. Čolak, I.), Mostar 2015, 635-648.
- Milićević-Capek, I. (2015): Arheološki zemljovid područja Blidinja s okolicom, u: Međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2015: zbornik radova (ur. Čolak, I.), Mostar 2015, 153-166.
- Miletić, G. M. (2011): U potrazi za drugim prostorom: sociološki aspekti sekundarnog stanovanja u Hrvatskoj, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, 292 pp.
- Mišetić, A., (2006): Koncept povezanosti s mjestom i sekundarno stanovanje. Društvena istraživanja Zagreb 15 (1-2), 27-42.
- Mlinarević, M., Bačić, K., Bezić, H., Klanac, A., Kupusović, T., Musa, S., Vasilj, S., Šumelj, A., Bilić, M., Bandalović, K., Bošnjak, M., Smolčić-Jurdana, D., Perić, I., Šverko Grdić, Z., Bagarić, L., Deban, K., Kuzmanić, M., Magaš, D., Galović, T., Palić, F. (2009): Master plan razvoja turizma za područje Kupresa, Kupres, 207pp.
- Müller, D. K. (2002): German Second Home owners in Sweden. *Tourisme et migrations* 18 (1), 1-18.
- Müller, D. K. (2004): Second Homes in Sweden: Patterns and Issues. In: Hall C. M., Müller D. K (ed.) Tourism mobility and second homes: between elite landscape and common ground, Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto, 244-258.
- Müller, D. K., (2013): Second Homes and Outdoor Recreation: A Swedish Perspective and Second Home Use

and Complementary Spaces. In: Roca, Z. (ed.) *Second Home Tourism in Europe: Lifestyle Issues and Policy Responses*, Lisbon, Portugal, 121-140.

Opačić, V. T. (2008): Vikendice na otoku Krku - prostorni raspored i strukturna obilježja vlasnika. *Geoadria* 13 (1), 41-80.

Opačić, V.T. (2009): Fizionomske implikacije vikendaštva u receptivnim naseljima-primjer Malinske na otoku Krku, *Geoadria* 14 (2), 273-310.

Opačić, V.T. (2012): Vikendaštvo u hrvatskom priobalju: jučer, danas, sutra. Zagreb, 275 pp.

Opačić, V. T. (2013): Usporedba hrvatskih i slovenskih vikendaških kretanja na hrvatskim otocima: primjer općine Dobrinj. *Migracijske i etničke teme* 29 (2), 251-276.

Opačić, V. T., Koderman M. (2016): Changes in pattern of second home development in countries arising from Socialist Federal Republic of Yugoslavia, https://www.ithmc.com/sites/default/files/ithmc_conference_proceedings_book_v2.pdf (16.9.2017.)

Pepeonik, Z. (1977): Stanovi za odmor i rekreaciju u Jugoslaviji. *Geographica Slovenica* 5, 181-194.

Pepeonik, Z. (1983): Prostorni raspored i osnovne značajke stambenih objekata za odmor i rekreaciju u SR Hrvatskoj. *Geografski glasnik* 45, 91-104.

Popović, J. (2008): Hercegovački stočari na Poljima i okolnim planinama. Tomislavgrad, 183 pp.

Primorac, Ž., Milićević, M. (2015): Uloga i potencijal parkova prirode Hutovo blato i Blidinje, u: *Međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2015: zbornik radova* (ur. Čolak, I.), Mostar 2015, 423-444.

Spahić, I. S. (2001): *Prirodna jezera Bosne i Hercegovine – limnološka monografija*, Tuzla, 170 pp.

Spahić, M., Temimović, E., Jahić, H. (2015): Spomenik prirode Prokoško jezero-stanje i perspektive, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, 4 (7), 27-41.

Šaravanja, K., Zovko, M., Leko, I., Raguž, N., Grbešić, M. (2010): Master plan razvoja turizma za Blidinje sa 3D vizualizacijom, Mostar, 299 pp.

Šilić, Č. (2002.): Endemične i rijetke biljke Parka prirode Blidinje. *Matica hrvatska Ogranka Čitluk*, 279 pp.

Šimunović, V., Bognar, A. (2005): Geomorfološke značajke Parka prirode Blidinje, u: *Prvi međunarodni znanstveni simpozij Blidinje 2005: zbornik radova* (ur. Čolak I.), Blidinje, 16.-17. rujna 2005., 25-40.

Veگو, J. (2000): Građevine etnografske baštine u Parku prirode Blidinje. *Prostor* 8 (2), 259-272.

Vresk, M. (1990.): *Osnove urbane geografije*. Zagreb, 223 pp.

IZVORI

1. Crkvenčić-Bojić, J., Gelo, J., Grizelj, M., Akrap, A. (1995): Stanovništvo Bosne i Hercegovine narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.
2. Javno poduzeće Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (JP „EP HZ HB“) d. d. Mostar, opskrbno područje Jug, Pogon Mostar, Radna jedinica Doljani, interni podaci.
3. Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013.: Knjiga 1- Stanovništvo prema starosti po petogodištima, spolu i tipu naseljenog mjesta, po naseljenim mjestima, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2016.
4. Službeni glasnik općine Jablanica, br. 5, 2010.
5. <http://whc.unesco.org/en/documents/141953> (23.12.2017.)

Izabela Čavar

Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilišta u Mostaru, Studij geografije
Ulica Matice hrvatske b.b., 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
izabela.cicak@gmail.com

SOURCES

1. Crkvenčić-Bojić, J., Gelo, J., Grizelj, M., Akrap, A. (1995): Stanovništvo Bosne i Hercegovine narodnosni sastav po naseljima, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb.
2. Public enterprise Elektroprivreda Hrvatske zajednice Herceg Bosne (EP HZ HB) d.d. Mostar, supply district South, Plant Mostar, Work unit Doljani, internal data.
3. Census of the population and households in Bosnia and Herzegovina 2013: Volume 1- Population by age in five-year classes, gender and type of settlement, by settlement, Federal Bureau of Statistics, Sarajevo, July 2016.
4. Official Journal of the Jablanica Municipality, no. 5, 2010.
5. <http://whc.unesco.org/en/documents/141953> (23.12.2017.)

Izabela Čavar

Faculty of Science and Education, University of Mostar, Department of Geography
Ulica Matice hrvatske b.b., 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina
izabela.cicak@gmail.com